

Ольга МЕЛЬНИК (Київ)

**ЛИСТИ ЛЕОПОЛЬДА БУДАЯКА ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ
НАУКОВООРГАНІЗАЦІЙНОЇ ТА ВИДАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО
(1907-1912)**

Для дослідників життя та діяльності Михайла Грушевського невичерпним джерелом інформації є фонд 1235 Центрального державного історичного архіву України у м. Києві “Грушевські – історики, філологи”. Неодноразово використана фахівцями, збірка все ще потребує подальшої систематизації. Відомо, що три чверті документів цього фонду складає листування історика. Першу спробу впорядкування такого величезного за обсягом масиву епістолярних джерел (близько 14 тисяч листів до М. Грушевського від окремих осіб, установ та листів самого історика) здійснив І. Гирич¹. Використана дослідником традиційна схема поділу документів є своєрідним ключем до поглибленого пізнання діяльності М. Грушевського через його листування. Але сам упорядник вважав свою роботу “лише першою сходинкою на шляху дослідження архіву М. Грушевського”². Саме спираючись на цю сходинку відбувається подальше дослідження кожного окремого епістолярного корпусу з фонду 1235. Цей процес вже не вимагає втручання у схему подання матеріалу і зміни засадничих принципів систематизації, а потребує певної деталізації змістовної частини, що є можливим лише на рівні кожної окремої одиниці зберігання, коли конкретний документ розглядається, окрім іншого, і за авторською ознакою.

Нагода для внесення деяких уточнень виникла під час підготовки до друку листування керуючого київською конторою “Літературно-наукового вістника” (1907-1913) Юрія Тищенка з М. Грушевським, яке планується до видання Українським історичним товариством³. Значна частина листів Ю. Тищенка (жовтень 1907- серпень 1909 рр.) супроводжується дописками за підписами “М. Котик” та “Михайло Лукич”. Проте графологічні та стилістичні особливості письма в

¹ Епістолярна спадщина Михайла Грушевського. Показчик до фонду № 1235 у ЦДА України в м. Києві / Упор. І. Гирич. – К., 1996.

² Там само. Ї С. 8.

³ Окрім зазначеного фонду листи Ю. Тищенка до М. Грушевського див.: Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. X. – Спр. 2643, 2658; Центральный державный архив высших органов власти та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3803. – Оп. 1. Спр. 56. – Арк. 30–33. Зворотні листи М. Грушевського до Ю. Тищенка див.: ЦДАВО України – Ф. 3808. – Оп. 1. – Спр. 47. – Арк. 75–143зв.; Там само. – Ф. 4028. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1–25.

тій частині листів, що підписані співавторами Ю. Тищенка, дозволяють стверджувати, що вони написані однією рукою. Свідченням на користь такого висновку є й аналіз поданих у листах сюжетів. Так, 6 липня 1909 р. у фрагменті за підписом М. Котика кореспондент просить М. Грушевського видати йому аванс для поїздки на відпочинок⁴. 10 липня 1909 р. вже Ю. Тищенко зазначив: “Коли Михайло Лукіч поїде, то коректу буде правити пані Романович”⁵. Нижче М. Котик дописав: “Я ще два-три дні буду правити коректи VIII кн. щоби не задержувати. [...] Коли виїду напишу”⁶. Останні сумніви щодо тотожності зазначених кореспондентів М. Грушевського розвіює поштівка від 18 травня 1908 р., підписана трьома співробітниками київської редакції ЛНВ: “Мих[айло] Лу[кич] Ко[тик], П[авло] Лав[ров], І[Ван] Дж[иджора]”⁷. Двоє з них – постаті широко відомі. І. Джиджора – представник львівської історичної школи М. Грушевського який нетривалий час відразу після перенесення ЛНВ до Києва опікувався видавничими справами⁸. Ю. Тищенко (перебував в Києві з паспортом на ім’я Павла Пилиповича Лаврова, друкувався під псевдонімом Ю. Сірий) – видавець, публіцист, довірена особа М. Грушевського знаний своїми спогадами з громадського і культурного життя перших десятиліть ХХ ст.⁹, які разом з його епістолярною спадщиною широко використовуються дослідниками¹⁰. Згадки ж істориків про третього співробітника редакції ЛНВ обмежуються, як правило, одним рядком: “Київську контору періодик М. Грушевського тримають Ю. Тищенко (П. Лавров) й Котик”¹¹.

У процесі подальшого вивчення епістолярію М. Котика постало чергове питання. В одному з листів до М. Грушевського за 1910 р. з’явився підпис

⁴ Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАК України). – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 582. – Арк. 236.

⁵ Там само. – Арк. 239.

⁶ Там само. – Арк. 240.

⁷ Там само. – Арк. 42.

⁸ Про нього див.: *Пришляк В.* Іван Джиджора: життєвий шлях та наукова спадщина // Михайло Грушевський і львівська історична школа: Матер. міжнар. наук конфер. – Нью-Йорк; Львів, 1995. – С. 196–205; *його ж.* Студентські роки Івана Джиджори // На службі Кліо: Зб. наук. пр. на пошану Любомира Романа Винара з нагоди 50-ліття його наукової діяльності / Ред. М. Брайчевський, О. Домбровський, І. Гирич. – К.; Нью-Йорк; Париж; Львів, 2000. – С. 380–392.

⁹ *Тищенко-Сірий Ю.* Перші наддніпрянські українські масові політичні газети. 1909–1912. – Нью-Йорк, 1952; *його ж.* З моїх зустрічей. Спогади. – К., 1997. Про нього див.: *Одарченко П.* Юрій Тищенко (До 100-річчя з дня народження) // *Одарченко П.* Видатні українські діячі. Статті. Нариси. – К., 1999. – С. 44–46.

¹⁰ *Кузіна Н.* Роль “Літературно-наукового вісника” в національному відродженні України (київський період 1907–1919 рр.). Дис. ... канд. іст. н.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка – К., 2003; *Панькова С.* “Літературно-науковий вісник” – рупор громадсько-політичної праці Михайла Грушевського (1907–1914 рр.) // Київ і кияни: Матер. щорічної наук.-практ. конфер. (Музей історії м. Києва, 24 січня 2005 р.). – К., 2005. – Вип. 4. – С. 139–157. Автор дякує завідувачці Історико-меморіального музею Михайла Грушевського Світлані Паньковій за допомогу надану під час підготовки цієї публікації

¹¹ *Гирич І., Тодійчук О.* Щоденник Михайла Грушевського за 1910 рік. Вступ // Український історик – Нью-Йорк; К.; Львів; Торонто; Париж, 2002. – № 1–4 (152–155). – С. 99.

“Л. Лукич-Будай”¹². Через деякий час кореспондент М. Грушевського прямо вказав на те, що мусить “перетворитись” з Котика на Будая. Про потребу в цьому одночасно висловився і в листі до В.Козловського “Недавно прийшла від Вас поштівка на ім’я М. Котика. Прошу на будуче послати на се ім’я, а як що треба – на ім’я Л. Будай. Се маленька метаморфоза”¹³. Головною причиною цього “перевтілення” були труднощі, що виникли впродовж 1910 р. з поновленням прострошеного паспорта на ім’я М. Котика, на що вказує у своєму листі до М. Грушевського Ю. Тищенко¹⁴. Принаймні з 1912 р. в офіційних документах і листуванні М.Котик згадується як Леопольд Лукич Будай¹⁵. Цікаво, що інколи до справжнього прізвища співробітника ЛНВ за звичкою додавали його конспіративне ім’я, тому виникав своєрідний синтез – “М. Будай” (лист № 10).

Таким чином, можна стверджувати, що розпорошені по різних справах фонду 1235 листи, авторство яких досі приписувалося різним особам, належать одному кореспондентові¹⁶, а саме:

Будай Л. – Спр. 346 – 48 листів – 1905-1912 рр.;

Лукич Л. (в даному разі при описі архівного фонду по батькові подано як прізвище) – Спр. 614 – 30 листів (за винятком помилково приписаних авторові двох листів В. Левицького¹⁷, який використовував псевдонім Лукич Л.); Спр. 615 – 18 листів (за винятком одного листа В. Левицького¹⁸) – 1907–1910 рр.;

Котик М. – Спр. 561 – 88 листів; Спр. 874 – 1 лист. – 1907–1910 рр..

Спільні листи П. Лаврова і М. Котика – Спр. 561 (87 листів); Спр. 87 і 96 (по одному листу) – 1907–1910 рр.¹⁹

Окрім того, серед матеріалів, анованих як листи П. Лаврова до М. Грушевського виявлено:

Спр. 582 – 33 спільні листи П. Лаврова з М. Котиком (деякі з них підписані М. Лукичем), два з них разом з І. Джиджорою; 6 осібних листів М. Котика – 1908–1909 рр.

Спр. 583 – 12 спільних листів (два з яких разом з І. Джиджорою) і одна осібна записка М. Котика – березень–серпень 1908 р.

Окрім архівознавчого аспекту, дослідження зазначеного епістолярного корпусу є суттєвим і для подальшого розвитку грушевськознавчих студій. По-перше, вдалось з’ясувати особу одного, досі практично невідомого, співробітника М. Грушевського. По-друге, відомості, подані в листах Л. Будая дають змогу

¹² ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 364. – Арк. 13.

¹³ Центральний державний історичний архів України у м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2345. – Арк. 4-5.

¹⁴ ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 582. – Арк. 408.

¹⁵ Там само. – Ф. 275. – Оп. 2. – Спр. 88. – Арк. 21; Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 583. – Арк. 125; Спр. 765. – Арк. 1, 58.

¹⁶ Прізвища кореспондентів М. Грушевського в поданому нижче переліку зазначено згідно покажчику “Епістолярна спадщина Михайла Грушевського”.

¹⁷ ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 614. – Арк. 1зв., 21зв.

¹⁸ Там само. – Спр. 615. – Арк. 10-11зв.

¹⁹ Епістолярна спадщина Михайла Грушевського. Покажчик до фонду № 1235 у ЦДІА України в м. Києві... – С. 16, 40, 47, 93.

розкрити нові сюжети, пов'язані з видавничою та науково-організаційною діяльністю видатного історика в Києві впродовж 1907–1912 рр. Практично за кожним реченням цих, на перший погляд офіційних малоемоційних текстів прихована окрема подія, яка потребує докладного вивчення і подальшого коментування.

Слід зазначити, що відомості про Л.Будая є фрагментарними. Вони базуються як на його листах, так і значною мірою на листах і спогадах Ю. Тищенка, з яким він був пов'язаний спільною працею в інституціях очолюваних М. Грушевським. Про своє походження він сам розповів М.Грушевському (№1). Леопольд Будай – виходець з Галичини, дезертир з австрійського війська з документами на ім'я Михайла Котика опинився в Києві приблизно на початку 1907 р.. Але про обставини його появи в підросійській Україні відомостей немає (№3). Якщо проаналізувати досить суттєву зміну стилістики і правопису в листах Л.Будая, можна припустити, що між зверненням до М.Грушевського по допомогу у серпні 1905 р. і появою в Києві він таки здійснив намір отримати освіту.

Згадуючи про свій приїзд до Києва восени 1907 р., Ю. Тищенко пише, що в редакції на Прорізній вулиці його зустріли Іван Джиджора і “пан Котик”, який “із відвертістю признався, що він хоч і справжній австрійський громадянин, але з деяких причин мусив перейти кордон і оселитися в Києві під чужим прізвиськом”²⁰. Самі обставини змусили Ю. Тищенка і Л. Будая до тісної співпраці і якщо не до дружніх, то досить приятних стосунків. У їхній долях було багато спільного: підтримані М. Грушевським, обидва перебували на нелегальному становищі. Опинившись удвох біля видання ЛНВ, не маючи досвіду, обидва мусили швидко опанувати нову справу. Відразу вони погодилися на своєрідний поділ обов'язків, виходячи із власних здібностей. “Граматику я ще с'як-так знав, знав теоретично і правопис, але від того не оволодів краще коректурою. Я просто переконався, що з мене не буде доброго фахівця. Щоб бути досвідченим коректором, мало опанувати граматику і правопис. Коректором треба народитися. [...] Відповідальність же за справність коректи професор Грушевський поклав однаковою мірою на обох нас. Я не хотів, щоб за мої гріхи відповідав і Котик, і порозумівся з ним, розподіливши між нами працю. Отже, всю коректуру мав вести Котик, а я взяв на себе канцелярську справу і нагляд за друкарнею”, – згадував Ю. Тищенко²¹. Саме на жовтень 1907 – початок 1910 рр. припадає переважна більшість спільних кореспонденцій Ю. Тищенка і Л. Будая, адресованих М.Грушевському. Організація видавничого процесу вимагала щоденного спілкування співробітників київської контори ЛНВ із своїм керівником. Щовечора потягом з київського вокзалу вони відправляли свої листи, які М. Грушевський отримував на другий день уранці. Цим пояснюється інтенсивність листування. Тому збережений епістолярій дає змогу майже по днях реконструювати видавничий процес, організований М. Грушевському Києві.

Завдяки Ю. Тищенку відомо дещо про особисте життя його колеги. 30 квітня 1908 р. він писав М. Грушевському “П[ан] Котик зараз жениться”²².

²⁰ *Тищенко (Сірий) Ю.* З моїх зустрічей.. – С. 16.

²¹ Там само. – С. 32.

²² ЦДАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 582. – Арк. 40.

Маємо підстави припустити, що у самого Л. Будая з часом склались із своїм патроном не лише формальні стосунки. Зокрема серед офіційної інформації, поданої ним в листах до М. Грушевського трапляються досить приватні, майже відверті, фрагменти. Як із близькою людиною, він ділиться з ним своєю трагедією: “Осе три дні, як помер мій хлопчик. Майже не хворів, за один день і одну ніч вмер. Що було у мене найдорозшого, чим жив я ї нема. Все перегоріло у мене. Де не стану, бачу біля себе мого хлопчика. Хоча стараюсь забути про се, а мимо волі моєї бачу його головку, очі і дитячий погляд”²³. Сам Михайло Сергійович емоційно відреагував на це, занотувавши в щоденнику: “Бідному Котикові синок умер, от прикрість! Написав йому зараз”²⁴. Ю. Тищенко намагався підтримати свого колегу в зв’язку з чим 20 березня 1910 р. звернувся до М. Грушевського “Остайні дні Михайло Лукіч почуває себе у великому горі. Йому умер син що мав вже 1,5 роки. Се втрата для його важка з боку морального і матеріального. Видав йому авансом на похорони 20 рублів. Чи не можна, Михайло Сергієвич, порухувати йому сей аванс яко разову підмогу?”²⁵. З листів самого Л. Будая можна дізнатись і про тривалу хворобу дружини, і про матеріальні негаразди, які переслідували його родину²⁶.

Упродовж значного часу Ю. Тищенко і Л. Будай залишалися двома постійними співробітниками київської редакції ЛНВ, тому доречним здається порівняння подальшої долі обох. Поступово їхні шляхи розходилися, тому приблизно з 1910 р. кожний вів осібне листування з М. Грушевським. Сфера діяльності Ю. Тищенка значно розширилась. Зокрема він опікувався провадженням газети “Село” (перше число вийшло 3 вересня 1909 р.), потроху займався літературно-публіцистичною діяльністю, організацією української книгарні в Києві та її філій в різних містах. Упродовж 1910–1912 рр. він був заклопотаний справами з цензурою, і тому вже менше приділяв уваги виданню ЛНВ. Ці функції перебрав на себе Л. Будай, тому значна частина його листів до М. Грушевського присвячена справам навколо журналу, формуванню редакційного портфелю тощо. Окреме місце в них відведено діяльності Українського наукового товариства у Києві та виданню його “Записок”. Це була ще одна сфера діяльності Л. Будая. Цікаво, що у донесенні підполковника Окремого корпусу жандармів В. Тимошенка у Департамент поліції від 20 січня 1912 р. Леопольд Лукич Будай згаданий як секретар Українського наукового товариства²⁷. В даному разі слід зважати на помилку жандарма. Як відомо, секретарем УНТ був І. Стешенко. Напевно, йдеться лише про те, що зазначена в рапорті особа є працівником бюро УНТ.

Л. Будай не обмежував свою діяльність лише виконанням технічних функцій навколо ЛНВ, здійснивши кілька спроб вдатись до власної творчості. У зв’язку з цим вирішальною була позиція Грушевського редактора, який вважав за потрібне надати своїм співробітникам можливість для самореалізації, і певною мірою

²³ Там само. – Спр. 614. – Арк. 40зв.

²⁴ *Гирич І., Тодійчук О.* Щоденник Михайла Грушевського за 1910 рік... І С. 109.

²⁵ ЦДАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 582. – Арк. 499.

²⁶ Там само. – Спр. 615. – Арк. 33–34зв.

²⁷ Там само. – Ф. 275. – Оп. 2. – Спр. 88. – Арк. 21.

ризиковав, подаючи твори початківців поряд із доробком знаних майстрів. На сторінках ЛНВ було надруковано кілька перекладів²⁸ та рецензій²⁹ Л. Будая. Особливу увагу привертають два його оповідання “Примхи”³⁰ та “В осінніх обіймах”³¹. Ці твори не позбавлені певної майстерності. Не вимальовуючи чіткого сюжету автор зосереджується на переживаннях людини, яка під тиском життєвих обставин опинилась у тяжкій депресії. Порівнявши літературну вигадку Л. Будая з реальними подіями його життя, можна стверджувати, що в цих невеличких оповіданнях автор передав насамперед власне емоційне напруження, залишивши на сторінках ЛНВ своєрідну сповідь “маленької людини”. Саме це особисте забарвлення надало його творам певного художнього рівня і забезпечило підтримку публікації М. Грушевським³². Трагічним особистими обставинами, зокрема смертю сина, навіяний і сюжет оповідання Л. Будая “Фрагменти життя”, надрукованого в “Українській хаті”³³. Втім, спроби Л. Будая вдатись до публіцистичної діяльності виявились менш вдалимими, тому, напевно, і не здобули необхідного визнання. Наприклад, у листопаді 1910 р. М. Грушевський дав пряму вказівку Ю. Тищенку не вміщувати у тижневику “Село” поданої Л. Будая статті³⁴. Газета “Рада” надрукувала лише один з трьох матеріалів, запропонованих Л. Будаям³⁵.

Поступово стали напруженими стосунки між Л. Будаям і Ю. Тищенком. Спочатку М. Грушевський намагався їх примирити (див. коментар до листа № 9), але з часом, напевно, переконавшись у справедливості зауважень Ю. Тищенка на адресу колеги, взяв його бік. У травні 1911 р. М. Грушевський направив своїм співробітникам досить різкий лист з доганою за те, що вони самовільно встановили ціну на збірку І. Франка, але в особньому листі до Ю. Тищенка зазначив: “Той лист до Вас і до Будая пишу на адресу Вас обох на той випадок, коли се

²⁸ ЛНВ. – 1911. – Т. LIII. – Кн. I. – С. 156–189; Т. LIV. – Кн. IV. – С. 148–177; Т. LVI. – Кн. XII. – С. 574–593; 1912. – Т. LVII. – Кн. I. – С. 159–169; Кн. II. – С. 354–363.

²⁹ Там само. – 1910. – Т. LII. – Кн. XI. – С. 429–430; 1911. – Т. LIII. – Кн. I. – С. 229–230; Кн. III. – С. 646–647.

³⁰ Там само. – 1910. – Т. LII. – Кн. X. – С. 110–113.

³¹ Там само. – 1912. – Т. LIX. – Кн. VII/VIII. – С. 97–104.

³² Б. Ясинський автора зазначених публікацій з літературознавцем та істориком Сергієм Будую (1869–1942), приписавши останньому всі твори Л. Будая (*Ясинський Б.* Літературно-науковий вісник: Показчик змісту – К.; Нью-Йорк, 2000. – Том 1–109 (1898–1932). – С. 30, 38, 277, 338, 491, 507). Проте архівні матеріали спростовують це твердження. Сергій Олексійович народився в Миргороді закінчив гімназію в Полтаві, пізніше навчався в Юр’ївському ветеринарному інституті. З 1899 р. почав друкуватись в київських газетах, з 1919 р. був співробітником ВУАН зокрема – з 1921 р. – Комісії для дослідів над історією громадських течій, яку очолював академік С. Єфремов. Збереглися його листи до М. Грушевського від 1924 р. з приводу архівних студій у Москві та від 1929 р. щодо публікацій його праць у журналі “Україна” (особистий фонд С. Будия див.: ЦДАВО України – Ф. 3964. – Оп. 1–2). Отже, ці дві постаті не можна ототожнювати ні за віком, ані за походженням та освітою, ані за біографічними відомостями.

³³ Українська хата – 1913. – Ч. 4–5. – С. 227–236.

³⁴ ЦДАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 583. – Арк. 297.

³⁵ Там само. – Спр. 615. – Арк. 33зв.

звинив Будаї, як се зробили Ви, то не показуйте листа йому і прийміть до своєї відомости, але не вважайте то за докір Вам³⁶. У середині 1912 р. нові непорозуміння виникли в зв'язку з неакуратністю Л. Будаї під час підготовки до друку першої частини VIII тому "Історії України–Руси". Ю. Тищенко писав М. Грушевському: "Про "Історію" нагадував Леоп[ольду] Лукічу, але що від нього можна добитися? Поки "Історія" будена його руках, я не можу нічого зробити, бо перше, що мої слова навряд чи підженуть його, а друге, що кожне моє слово відомо Вам як він приймає. Сьогодні ще скажу, щоб поспішив, але не знаю чи допоможе"³⁷. Зрештою це викликало крайнє роздратування М. Грушевського (див. коментар до листа № 12), і після двомісячної тяганини коректицього видання були передані Н. Романович-Ткаченко³⁸.

На початку 1913 р. Л. Будаї мусив припинити свою співпрацю з інституціями, які очолював М. Грушевський. З цього часу видавничі справи провадять інші особи (Ю. Тищенко, І. Лизанівський, Н. Романович-Ткаченко), яким М. Грушевський безпосередньо адресує свої розпорядження³⁹. Найімовірніше, що сталося це через неакуратність Л. Будаї у веденні справ і відповідну реакцію його керівника.

З'ясувати подальшу долю Л. Будаї можливо лише на рівні припущень. Схоже, що він деякий час продовжував працювати на звичній для себе ниві. Так, у 1913 р. його прізвище зустрічається серед співробітників журналу "Українська хата"⁴⁰. Цілком можливо, що Ю. Тищенко скористався своїм впливом у редакції цього видання, щоб допомогти своєму колишньому колезі. У серпні 1914 р. Л. Будаї зазначений у поданні Київського охоронного відділення серед осіб, які підлягають адміністративному засланню з районів мобілізації і військових дій⁴¹. Тут його вже названо співробітником земської газети⁴².

Остання за часом згадка про колишнього співробітника М. Грушевського яка підтверджує припущення про його переслідування у зв'язку з запровадженням військового стану, належить самому історикові. На початку березня 1917 р. у листі до О. Керенського присвяченому проблемам політики центрального уряду щодо України, М. Грушевський писав: "До сих пор нет распоряжения об освобождении и возвращении лиц, арестованных из Галиции, нет вообще распоряжения о лицах, высланных военными властями по политическим мотивам, не уличенных в изменнических действиях. (До сих пор остаются в ссылке в Сибири арестованный вместе со мною секретар "Лит[ературно]-Наук[ового] Вестника" студент Львов[ского] университета Иван Лизановский австрийский подданный-украинец, тепер в с. Нарабел Томс[кой] губ[ернии], редактор "Укр[аинской] Хаты"

³⁶ ЦДАВО України – Ф. 4028. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 20, 25.

³⁷ ЦДАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 583. – Арк. 258.

³⁸ Там само. – Арк. 260.

³⁹ Листи М. Грушевського до Олександра Кандиби // Листування Михайла Грушевського/ Упор Г. Бурлака – К.; Нью-Йорк; Львів; Торонто 1997. – Т. I. – С. 224–226.

⁴⁰ Українська хата – 1913. – Ч. 1.

⁴¹ ЦДАК України – Ф. 2233. – Оп. 1. – Спр. 23. – Арк. 7–7зв.

⁴² Певно, йдеться про "Киевскую земскую газету" – щотижневик Київського губернського земства.

Богацький, сотрудник ее М. Будаи и др.).⁴³ Наявність ініціала “М” в даному випадку пояснюється численними “перевтіленнями” Будаю, про які йшлося вище.

Таким чином, Л. Будаї – звичайна людина без особливих амбіцій, яка саме завдяки своїй співпраці з М. Грушевським залишилась в історії. Підтриманий видатним діячем і залучений ним до справи національного відродження, у 1907–1912 рр. він належав до кола співробітників Великого Українця, зусиллями яких здійснювалась копітка щоденна організаційно-видавнича робота.

Нижче подано 15 з досить великого за обсягом корпусу листів Л. Будаю до М. Грушевського (192 осібних і 134 спільних з колегами по київській редакції ЛНВ), які дозволяють скласти уявлення про характер їхнього спілкування та окреслити коло проблем, висвітлених у зазначеному листуванні взагалі. Друковані листи є суттєвим джерелом до вивчення діяльності М. Грушевського впродовж 1907–1912 рр., у першу чергу тих її складових, що були пов’язані з Києвом. Окрім напруженої наукової праці, цей час був відзначений перенесенням до Києва редакції “Літературно-наукового вісника”, заснуванням газети “Село” (згодом “Засів”), створенням Українського наукового товариства тощо. Більшість кореспонденцій має діловий офіційний характер. У листах Л. Будаю можна виділити кілька тематичних напрямків: а) видавничі справи (ЛНВ, “Записки УНТ”, видання праць самого М. Грушевського, видання Українсько-Руської видавничої спілки); б) діяльність українських інституцій та контакти між ними (НТШ та УНТ); в) стосунки між українськими діячами; г) особисті справи.

Документи розміщено у хронологічній послідовності. Коментарі пронумеровано відповідно наскрізній нумерації текстів листів. Дати, незалежно від того, де їх проставлено у листі, подано над текстом праворуч. Листи № 5–12 датовано за змістом і дати взято у квадратні дужки.

Документи подано без жодних змін правопису та лексики за винятком незначного узгодження розділових знаків згідно із сучасними правилами. Непрочитані слова позначаються трьома крапками в ламаних дужках. У ламані дужки забрано також слова, прочитання яких викликає сумнів. Вставки упорядника в тексти листів або в цитату, подану в коментарях, забрано в квадратні дужки. Скорочення, зроблені автором коментарів у цитатах, позначено трьома крапками в квадратних дужках.

Для уникнення різночитань у передмові в коментарях незалежно від підпису під джерелом подаються лише справжні прізвища Л. Будаю (підписувався Л. Будаї, Л.Л. Будаї, М. Будаї, М. Котець, М. Котик, Михайло Лукич (Лукич), Л. Лукич (Лукич), Леопольд Лукич (Лукич)) та Ю. Тищенка (підписувався П. Лаврів, П. Лавров, Павло Пилипович, Ю. Тищенко, Ю. Сірий, Ю. Тищенко-Сірий).

⁴³ Мельниченко В. Прапор України на Арбаті. – М., 2004. – С. 225–226.

Женева
15.VIII.[1]905

Високоповажаний Пане Професор і Добродію!

Даруйте, В[исоко]пов[ажаний] Пане Професор, шчо осьмілююсь до Вас писати. Крім п. проф[есора] Томашівського* не маю нікого, до когочі би щиро і одверто звернутись.

Ходив до гімназії в Перемишлі і дістав лиху ноту з греки і математики. Став учитись сам. Удержував брата і дві сестри, шчо ходили в школу і орив з писарки. Так думав, буду учитись до іспуту зрілости – прожив так два роки, і взяли мене у армію. Солодка там доля. По сімох місяцях дістав відпустку на свята і утік у Швайцарию у Ціріх. Якраз тут штрайкі – заробітку не можна було дістати, і я вибравсь пішки у Женеву з кількома франками, шчо дав мені знакомий українець у Відні.

Тут у Женеві якраз дістав роботу при будівлі обтесувати дерево. Робота покінчилась, і я опинивсь знова без средцт до життя, бо гроші, шчо заробив пішли на життя і книжки. Я постановив за всяку ціну покінчити школи, виїхати у російську Україну і стати учителем. Написав я у Берн, і там можу здати вступний іспит на універзітет досить легкий. Сам не знаю, шчо роблю. Головапукає, коли подумаю, шчо згину нічого не зробивши. А життя так гарно-іронічно тягне, кров набігає у лице, коли подумаю, шчо роблю, шчо пишу до Вас, Пане Професор, цей лист.

Думайте, шчо хочте про мене, як самі знаєте. Обертаюсь до Вас з проханем, коли Ви в силі, допоможіть мені, хотяй через три-чотири курса. Й не осьмілив би я ніколи писати до Вас, Пане Професор, але життя довело мене до розпуки. Ви одна одинока моя надія – <здаєсь>, шчо великий тягар впав на мою душу, шчо пишу до Вас. Щож мені було діяти? Я думав, шчо буду робити, може зложу гроші і буду учитись, але се треба чекати років тяжких і незвісних. А літа пливуть, скоро-скоро незамітно, і сили отпускають чоловіка, минає надія і приходять апатія – чоловік стає мов колода і розуміє, шчо колонього кіпить життя, шчо другі думають, ходять, бачать перед собою ідеї – а він на все те байдужий. Страшно подумати – може і мене це обгорне в свої клішчі.

Думайте про мене, Пане Професор, як знаєте. Коли Ви не в силі мені помогти, молю Вас знишчіть цей папір. Ішче одно прохання. Хто у нас писав може дещо про беольогію, географію і астрономію – бо я запишусь на ці предмети. Коли у Вас, Пане Професор, буде змога, то просив би о поміч тепер, не маю за шчо виїхати сего місяця у Берн і за шчо жити, і, коли зможете, кілька научних книжок з природи по українськи, бо, так живу як у пустині.

Остаюсь з глибокім поважанням до Вас Пане Професор

Л. Будаї

Genève rue Dancet 25.

ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 364. – Арк. 1–4. Оригінал, автограф, рукопис

№ 2

Женева
10.IX. 1905

Високоповажаний Пане Професор!

Невимовно Вам дякую за сю підмогу. Даруйте ще раз, що я був осміливсь писати до Вас* в сій речі. Я і на се не мав ніякої надії, бо знаю що наш народ в більшій частині зложений з таких індивідумів як я.

Мимо всяких перепон до ціли треба іти – хотяй по кривавій стежці – що робити. Маю надію, що колись в житті Вам, Пане професор, може віддячусь.

Прощайте, Пане Професор.

Все вдячний

Л. Будаї

ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 364. – Арк. 8. Оригінал, автограф, рукопис

№ 3

Київ
31 травня 1907

Вельмишановний Пане Професор!

Даруйте і простіть, що осміляюсь писати Вам цього листа. Просю яку роботу в конторі “Л.Н.В.”, пр[иміром]: коректуру експедицію або що за маленьку плату. До цього часу був я в книгарні “Україна”*, а що зараз літо книжки не так багато ідуть на провінцію – нема роботи. Надіюсь, що будетеласкаві і добрі відписать.

З глибоким ушанованням до Вас

Михайло Котек

P.S. адреса: Контора “Л.Н.В.” для Михайла Котека

ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 561. – Арк. 1. Оригінал, автограф, рукопис

№ 4

[Київ]
22/VII н. ст. [1908]

Високоповажаний Пане Професор!

Справа з Федорченком* була така. Приходить Гехтер* і потім Квасницький*, і заявляють, що вони і “інші” з “Ради”* пишуть до п.проф[есора] листа, що Федор[ченко] написав в желізно-дорож[ному] журналі статю чорносотенну, і що вони просять п. проф[есора] не друкуватистатей Федор[ченка]. Ми ж написали дуже коротко се було вечером, як я відсилав коректу і зазначив так мало. Ми думали, що вони вже написали і обширно про се пояснили. Чикаленка* нема в Києві, і не могли його застати. Я повідомив п. Гнатюка* карткою, що висилається 1000 пр. VII кн. “ЛНВ” у Львів в [еликою] скор[остю], а 100 пр. потім м[алою] скор[остю] 23/VII н. ст. Так само висилаю п. проф[есору] книжку в обложці до друкарні 5 пр. (без обгортки)*.

Я був сьогодні (22/VII) в “Мислі” і не застав Кугеля*. Дмитрієв, що видавав “Р[ідний] Край”*, утопився в Полтаві, хотів вирятувати потопаючу жінку і сам

погиб. Олек[сандр] Серг[ієвич]* був сьогодні і казав, що вже буде можна з понеділка лагодити склад на Паньківській вул[иці]*. Завтра вечером вишлемо перші коректи VIII кн.* (Антоновича і Вашу). Я був у Барського і управляючий якось не конче хотів би наших складачів*, мотивує тим, що його складачі будуть невдоволені. Тепер у його є Томчак і Каменюк, які того року склали вже “Історію”. Чи конче домагатись від його, щоб наші були? Постой*, здається, на осінь стає до бранки.

З правдивим поважанням

Мих. Котик

P. S. Олек[сандр] Серг[ієвич] казав, що правдоподібно, треба буденам не три комнати, а одну, але Ол[ександр] Серг[ієвич] ще не знає як воно буде

ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 561. – С. 86–87. Оригінал, автограф, рукопис

№ 5

[Київ]

[березень 1909]

Високоповажаний Михайле Сергієвичу!

Другу книжку, як я писав в попередньому листі, послано 6 днів, а день перед тим обложку і не можу зрозуміти, чому Ви її досі не одержали. Обложку посилаю в третій раз: раз послав в Петербург разом з обложкою “Записок”, другий раз до Львова, а тепер знова посилаю. Другої книжки послано 1000 пр. на адресу друкарні Товариства, а 95 окремо разом з XII, I, II, що оставались, на малій скорості. 5 пр. II кн. послав д. Гнатюку на Супінського Перетца я бачив*, ще як було засідання при Вас. Казав я в друкарні, коли питав Бондаренко за обложку*, що я Вам послав. Певно з друкарні довідався про се. Я ніколи нічого не кажу про редакційні справи. Правда заходять, наприклад, Тимченко*, але про се, що вони кажуть, я писав Вам*. На будуче тим більше остерігатимусь.

Посилаю разом підряд*: Кобилянську (3 ар.) – “По світу” – Магіна – Новицького – коректи Бобенка (вірші), Пеленського, Галушинського, Кміта і Загорського. Смуток ще не прислав свого огляду. На бібліографію є тільки одна Мочульського і вже вискладана. Павло Пилипович* має дати рецензію на Черкасенка “Про небо”* – чи піде? В попередньому листі я згадував про новий журнал “Українська Хага”* – редактор-видавець Павло Богацький, се молодий чоловік. Журнал стоїть проти гоголівців*. Се той самий Богацький, що видав був I № “Хріну”. Друкують його в друкарні Барського. № I має вийти за 2 тижні.

В “Слові” була маленька статейка проти Вашої статі в “ЛНВістнику” “Під новий рік”*. В “Слові” стоять як звичайно – на становищу боротьби класів і т. д. Статейка дуже мізерна.

Ще як були Ви в Петербурзі, я писав Вам, щоб Ви скоро виїжджали, бо там сильно панувала холера – тож я про се Вас остерігав. III кн. друкуємо 2700 пр., а скільки аркушів 15–14–13? Винниченко прислав оповідання. Казав Євген Харлампович*, що Винниченко написав нову драму* годящу на сцену, і що він

вишле Євг[ену] Харлампов[ичу]. Синицький* вже виїхав і не буде в “Раді”, а місце його має бути Корольов*. Сьогодні вступив на службу цензора пан Флоринський*. Погана атмосфера, але се певно мине, як і багато вже минуло ріжних поганих “атмосфер”. З III кн. спішу. Так само з “Істор[ією]” – не турбуйтеся, Мих[айло] Сер[гійович], все буде гаразд.

Щиро прихильний

М. Котик

ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 561. – Арк. 120–123. Оригінал, автограф, рукопис

№ 6

[Київ]

[серпень 1909]

Дорогий Михайле Сергійовичу!

Обложку післав я вже давно в 2-х примір[никах] рекомендовано]. Тепер посилаю вдруге. Я написав Огієнку до Брусилова*, щоби послав коректи, яких ще не послав Вам. Павло Пилипович поїхав у Харків в справі книгарні*. Скільки послати Кобилянської* у Львівську книгарню? Я висилаю другу скриню до музею* – трохи назбиралось річей. Передплатників на “Село”* до сьогодні 20. Гехтерще не дав огляду. Будяк дав всього 7 карток – а ще дасть 21-ого. Франса ще не дала всього Романович* – я пригадую їй. Левицького статі ще нема. Ол[ександр] Сергійович ще не звернув коректи, і певно вже не треба буде Вам посилати. Так само Старицька читає на дачі свою драму*. Чи складати “Пана” на IX кн., бо трохи є на решту (кінець). Не складають, щоби не заняти шрифту. “Пан”* дасть ще 2 1/2 аркуша. Ваші відбитки готові* (“По світу”, “Мазепа”, і інші). Чи послати Вам у Львів, чи хай тут будуть?

Щиро прихильний

М. Котик

ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 561. – Арк. 24–26. Оригінал, автограф, рукопис

№ 7

[Київ]

[лютий 1910]

Дорогий Михайле Сергійовичу!

Нещастє. Сконфісовано наш № 4 “Села” і календар*. Поліція забрала з друкарні всі примір[ники] календаря і з нашої книгарні № 4 “Села”, а осе чекаю, що вночі прийдуть до нас, і заберуть решту примі[рників] “Села” і календаря. Павло Пилип[ович] поїхав. В редакцію получено письмо від пані Ямпольської*, що вона скоро їде (за тиждень або два) з Київа і просить, щоби найти другого редактора. Поки приїде Павло Пилипович прошу написати, кого-б взяти на редактора, і я-б подав в канцелярію губернатора. Не турбуйтеся дуже, Мих[айле] Сергійовичу, може якось уладиться. Тягнуть нас за мапу України і за те, що ми даємо додаток до газети. Ми вже дали прошення (підписане п. Ямпольською) до

губернатора, що редакція “Села” даватиме додатки безплатні (словарі, календарі, книжки по хазяйству) – може се що трохи пособить. Цензура віддала вже свою постанову до прокуратора. Завтра піду до Опа[товсь]кого*, сьогодні був, але не застав його в хаті, а до цензури незручно іти. Про все повідомляю Вас.

“Село” веде Шаповал*.

Щодо “ЛНВістника”: Ол[ександр] Сер[гійовичу] я післав, так само Сте-шенк[ові] (він трохи переробив вірші), Вашу статю, Залізняка. Гехтердав дуже пізно і то частинами свою статю – вийде 1 арк. Винниченко прислав досить величеньке оповідання на 2-3 № “Села” – чи післати Вам? Щодо “Базару”*, то я сам читаю, бо Пав[ло] Пил[ипович] не мав часу. Я шукав, і у мене нема оригін[алу]. Корінець може у Вас на Паньковський? Франса Вам пішло, він буде дуже великий. Переклад [Фогацаро]* у мене і рец[ензія] на “Укр[адене] щасте”, а рецензії на V[кн.] “Записок”* нема. Прошу прислати огляди. “Мисль” посилається акуратно*, а хто послав Вам жидівську газету я не знаю, і не знаю яка вона. “Село” ч. 4 і календар посилаю Вам. Передплата на “Село” іде досить добре, але на “ЛНВістник” тяжко. До тепер перед[платників] на “Село” – 1150, а на “ЛНВістник” – 450. Завтра напишу знова. Я писав Вам, скільки друкувати примір[ників] “ЛНВ”, і скільки буде аркушів – прошу написати.

Остаюсь з глибоким поважанєм

М. Лукіч

Р. S. Панас Григор[ович] підраховує в книгарні* і каже, що дуже кеписька справа, що багато дефіциту і найбільше вийшло халепи з видав[ництвом] “Час”* – він приготує Вам рахунки.

ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 614. – Арк. 29–30 зв. Оригінал, автограф, рукопис

№ 8

[Київ]

[липень 1910]

Дорогий Михайле Сергієвичу!

З приводу статі Кричевського не було задержки*, а тільки переверстка, а щодо статей Левицького, Смутка та рецензій, то просто не було шрифту, бо друкарня взяла трохи нашого шрифту на иньшу роботу (я потім довідався), і я мусів вести сварки. Але статі всі до кінця були мною послані ще перед тим, ніж Ви запитували Павла Пилипов[ича]; і коли він мене запитав, чи я післав, то я вже два дні перед тим післав. Я не можу зрозуміти, чого так пізно одержав Левицький коректу коли його статя була послана йому скорше ніж Вам. Я ж сам бажав, щоби книжка вийшла скорше, бо думав, що як вийде завчасу, то я зможу мати кілька днів відпустки. Мені соромно перед Вами, бо виходить що я Вас обманюю, коли пишу, що я висилаю, а Ви не одержуєте. То просто через те, що я Вас поважаю і кохаю, я не міг би Вас обманювати. Від тепер я ховатиму <...> і коли вийде яке непорозуміння, то можна буде довідатись, як воно вийшло. Звісно, я не без гріхів щодо корекції, але я не задержую. Вибачайте, Мих[айле] Сергієвичу, що турбую Вас такими листами та не гнівайтесь.

VI кн. післали 1100 пр. Стан VII кн. такий: Коцюбинськ[ого] “Fata morgana” 2 арк. надруковано (титулова картка є). Капельгородський рукопис у Вас, то прошу мені прислати, так само і шпальти як що є, бо так трудно понумерувати Лягерлефа* Вам не треба посилати, я переклад в деяких місцях справив. Діброва є в наборі. Данька, Лозинського, Кміта, Франка та Шаповала пришлю (вишлю) 18-го, Гехтер дав сьогодні свій огляд “Воля віри”. Кіплінга ми випускаємо*. 7 арк. Ціну поставимо 50 коп.

19-го вишлю Залізняка до коректи Біхера. Дніпрова Чайка дала 2 глави з Лягерлефа а потім дасть далі.

Ще хотів я написати Вам ось що: у Коваліва* є такі слова: видиш, посмотріти, іменє (масток), на коротке верем'ячко, вкусний, приліжно, зділати, веревку (мотузку), прелесть, ладно, умелій, сли, славословіє. [підкресл. авт.— О. М.] Два-три слова я змінив, але решту лишив, бо не знаю, як Ви на се подивитесь. Може так і балакають коло Борислава, Дрогобича, але Ви знаєте, як тутешні пани колють очі сими русизмами. Якщо можна, то я позміню сі слова.

В деяких гуртках, як я чув на власні вуха, прийняли “Істор[ію] Укр[аїнської] літ[ератури]” Франка як Катальог* або преїскурант. Дуже розчарувались.

Л. Будаї

ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 364. – Арк. 49–52. Оригінал, автограф, рукопис

№ 9

[Київ]

[1910]

Дорогий Михайле Сергієвичу!

Я дістав Ваше письмо і я тим дуже пригнічений. Є кілька місць в Вашім листі, що мене гостро крають. Колись Ви казали мені, щоб я Вам все казав, що лежить мені на серці. Але ж тепер, коли такі часи, коли Ви заняті іншими справами, мені соромно докучати Вам своїми особистими справами. І я Вам дуже вдячний, що Ви мені відписали. Я хотів написати Вам все докладно, але я морально зв'язаний і писати не можу. Коли Ви приїдете у Київ, тоді я Вам скажу особисто про деякі наші книгарські і редакційні справи. Я ніколи не хотів Вас, дорогий Михайле Сергієвичу, огірчати і весь час мовчу. А коли я що-небудь сказав нетактовно, то прошу дуже і дуже мені вибачити. Почекаю, аж Ви приїдете у Київ. Тепер подвою свою енергію і працюватиму більше, щоби заслужити Ваше довіре. Я дорожу місцем, і коли б не хвороба моєї жінки, то я-б ніколи не посмів просити підвищення*. Я не забуваю, в яким я становище*, і шукати чогось іншого, се було б для мене великим нещастем. Я не можу писати широко про свої особисті переживання, бо се виглядало б на сантементалізм.

Коли б Ви жили більш постійно в Києві і бачили щохвилини нас, то може б не було б такого непорозуміння. Працювати я хочу і працюватиму серед нашого народа.

Про відношенне Пав[ла] Пил[иповича] до мене* і до нас всіх, про книгарню, редакцію і інші справи я вискажу при Вас в Києві, а тепер я не можу – морально.

Дуже вдячний, що Ви дали мені сей переклад, я хотів ще раніше просити Вас про се. Є гарні річі і в універ[ситетській] бібліотеці З сього робив і М.Левицький Лягерлеф*. Я купив, щоби прочитати деякі місця, бо в перекладі не міг прочитати.

Дуже прошу вибачити, що так багато забрав Вам часу.

Відданий Вам

М. Лукич

Р. S. Я нікуди не поїду, а Пав[ло] Пилип[ович], як хоче, то може вже тепер їхати*. Хочу написати рецензію на “Польська народ[ова] демократія”* Лозинського – чи можна?

ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 615. – Арк. 7–8зв. Оригінал, автограф, рукопис

№ 10

[Київ]

[липень 1911]

Дорогий Михайле Сергієвичу!

Повідомляю Вас, що одержав всі коректи для VII-VIII кн. “ЛНВ” і деякі рукописи на дальші книжки. Залізняка статтю я післав разом з рук[писами] до Львова – але написав рівночасно картку до п.Козловського*, щоби на випадок, як Вас вже нема у Львові, відослав до Криворівні. Я думаю, що задержки не буде бо я Залізняка зверстаю, а тимчасом прийде від Вас. Всі иньші коректи зроблю як слід, добре і старанно. Павло Пил[ипович] дав рецензію на Сулиму*. Повідомляю дальше, що вислав я Вам пакунок з книжками “Совр[еменного] Мира”* і 1 пр. “Очерка”*. 25 пр. “Очерка” і 150 пр. VI тома “Історії”* послано в книгарню львівську. Крім сього: 250 пр. – Карабасникову*, 250 пр. – “Общ[ественная] Польза”*, 100 пр. – “Новому Врем[ени]”* і 100 пр. у Харків. 1 пр. – Василенку*, 1 пр. – “Кієвская М[ысль]”, 1 пр. – “Совр[еменный] Мир” і 1 пр. Славинському*.

Чи можна дати 1 пр. “Очерка” в “Кієвскую почту”*, там дадуть рецензію – статтю з Вашим портретом “Кієв[ская] почта” тепер стає гарною газетою і дає чимало відомостей з українського життя. 1 пр. просить метранпаж. Залучаю рахунок друкарні на “Очерк” і вимітку паперу. Друкарня просить частину грошей за “Очерк”. Коли побачите які неправильні цифри в рахунку, прошу мені прислати, щоб се показати Бондаренку.

Залучаю вичітку томів “Історії України”, яку дала мені книгарня. Не знаю чи се, що Ви хотіли? 13 арк. “Істор[ії]” посилаю і за тим шпальти на 14 і 15 арк. Так само і коректу “Козаччини”*.

Ще одна справа. Заходив Нікітін-молодший* і сказав, що Пав[ло] Пилип[ович] обіцяв дати в формі позики Веселовському 100 руб. Павло Пилип[ович] про се нічого не казав, і я не можу сього зробити, бо не знаю адреса Пав[ла] Пил[иповича]. Хиба б одержав від Вас розпорядження.

На 30 червня покликували мене до окруж[ного] в справі Веселовського* “На полі крові” (повістка була на імя Котика, якого у нас нема, і сю повістку

звернено). Веселовськоговже три рази допитували в сій справі, і він передавав, щоби хтось з редак[ції] з ним порозумівся— що і як казати. Я ходив до Шишка*, він про се знає – але його тепер не пустять до Вес[еловсь]кого, а крім того він не знає, що казав Пав[ло] Пил[ипович], як його раз визивали. Я написав би про се до Пав[ла] Пил[иповича], та не знаю де він тепер. Почекаю ще трохи – бо він обіцяв, що подасть свою адресу.

Дуже прошу, якщо можна, нехай би зі Львова прислали трохи грошей – бо тепер виплати по книгарні. Я маю на руках всього 400 руб., а треба коло 1500 руб. Вчора книгарня наша післала великий транспорт книжок до Львова на кілька сот рублів – то чи не можна б трохи від них дістати? Напр[иклад], одній Грінченчисі* треба виплатить 460 руб., Понятенковиколо 280 руб., видавництв[у] „Час” і багато дрібних від 10-150 руб. Понятенко дуже неслухно вилаяв книгарню* і, здається, написав до Вас скаргу; не дав собі ні слова сказати, коли хотіли його попросити почекати кілька днів, зрештою якось помало будемо латати.

Щиро відданий

Л. Будаї

Р. S. Прошу на бандеролях і листах писати не М. Б[удаї], а Л, бо тепер мені незручно.

ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 364. – Арк. 79–84. Оригінал, автограф, рукопис

№ 11

[Київ]

[серпень 1911]

Дорогий Михайле Сергієвичу!

Насамперед вибачте, що не післав Вам окладинки і книжки – був огонь в друкарні, і все поперекидали і поперемишували, найбільше в переплетні. “ЛНВ” не потерпів і хіба задержавсь трохи. “Совр[еменного] Мира”, “Очерка” післали поштою до Львова вже давно. “Новому Времени” написано що опусту 33%. Зі Львова ми одержали на рахунок “ЛНВ” 1000 руб.: раз 600 руб. і через тиждень 400 руб. Крім того Дормаль* прислав 500 руб., так що маємо чим позаплачувати борги. Щодо “Часу”, який Вам писав скаргу* – що се було не гаразд з їх боку – то треба було перше з ними обрахуватись. Вони відкрили свою книгарню на В[еликій] Волод[имирській] (коло театру) і забирали частинами кілька тисяч своїх дрібненьких книжечок – треба було раніше все підрахувати – скільки вони забрали назад, скільки ще залишалось у нас на складі, треба було покінчити рахунки ще з 1909 і 1910 р. – і се все робилось у нас – а вони собі вбили в голову що Павло Пилип[ович] умисно виїхав, щоб їм не заплатити! Так само в книгарні їм нічого не сказали, бо вони навіть не давали своїх квітанцій щодо виданих їм книжок і т. д.

Бондаренковия дав частину грошей на “Очерк”, а тепер робиться в книгарні підрахунок Ваших книжок.

Поліції (через Казначейство) я заплатив 50 руб. штрафу за “Острів пінгв[инів]” Франса*, бо приходила.

Тих 100 руб. для Вес[еловсько]го не беруть (його довірені), бо чекають тих 500 руб. По від'їзді Пав[ла] Пилип[овича] приходили за тими 100 руб., і я писав Вам про се, а в кілька днів потім прийшов лист від Вес[еловсько]го щодо тих 500 руб. Коцюбинського іслав на адресу п.Гнатюка*, і Радного – тепер посилаю Євшана. Рукопись “Історії” передав п.Романович. Прийшов № “Русск[ого] Богатства” – чи прислати Вам?

Писав я (рекоменд[овано]) до Павла Пилиповича (від його я одержав листа) вже давно і не маю відповіді – а мені треба дещо знати, бо тепер в Києві йде перевірка* <досьє> і паспортів. Поліція петербурська і москов[ська] придирається до всього. Не знаю що робити – бо можуть придертись, що редакція на В[еликій] Волод[имирській] (офіційно) – а фактично на Паньківській*. Вже раз були в книгарні і питали. Я думаю, що треба сказати їм, що ми “тимчасово” на Паньк[івській], або треба заявить, що ми тепер перебіраємось, або що. А то чорти можуть причепитись.

Нетерпляче чекаю відповіді Павла Пил[иповича], бо написав йому ще в різних справах. Виплати по книгарні вже майже закінчені – а тепер підраховують Ваші книги. IX кн. підганяю. Прошу прислати вірш Алчевської Назарієву після рештукорект* (нових книжок). VII том і I т. також читаю*. Прошу мені написати, яким шрифтом складати Шніцлера? Від Гайденвурцеля прислали Вам книжку* <<“Die Riucisebe Sampragna”>> – чи прислати Вам у Криворівню?

Віданий Вам

Л. Л. Будаї

P. S. Книгарня “Нов[ого] Времени” просила на коміс 25 пр. “Ілюстрованої Історії” – ми післали (30%). Чи добре?

ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 364. – Арк. 94–98. Оригінал, автограф, рукопис

№ 12

[Київ]

[листопад 1911]

Дорогий Михайле Сергієвичу!

Вибачайте, що я зараз не відписав. Але я так затурбований тим, про що Ви писали, що не можу знайти собі місця. Жаль мені, що мушу піти з редакції “ЛНВ”* – за весь час призвичаївсь і тепер не знаю що робити? До того тепер трудно знайти відповідне місце, бо все заняте. Професії якоїсь не маю – хоч на вулицю, і то коли б я був сам. Я радився з Павл[ом] Пилип[овичем], і коли Ви нічого не мали б проти того, то я перейшов би до книгарні нашої.

Дуже прохаю Вас, написати мені кілька слів, чи можу мати малу надію на те, що лишусь, а то хожу як не свій. Літом то ще можна знайти якусь посаду та зимою дуже трудно. Дуже прошу написати кілька слів.

Анна Сергієвна передала осе 20 арк. і записку.

Друковано “ЛНВ” в 1911 р. так:

кн. 1 – 2800 пр. – 15 арк.

– ” – 2 – 2500 – ” – – 13 – ” –

–”– 3 – 2430 „ – 13 – ”–
 –”– 4 – 2430 „ – 12 – ”–
 –”– 5 – 2360 „ – 12 – ”–
 –”– 6 – 2360 „ – 10 – ”–
 –”– 7-8 – 2300 „ – 16 – ”–
 –”– 9 – 2300 „ – 12 – ”–
 –”– 10 – 2300 „ – 12 – ”–
 –”– 11 – ? – 12 – ”–
 –”– 12 – ? ?

Прошу написати скільки друкувати 11 і 12 кн.? Чайковському і Балеєвич післав коректиі записки. Кміта “Новини літер[атур]” і Яновського посилаю. Ви питали за сей переклад Г. Чикаленко Містраль*. Коли вийшов в оригіналі – Чикаленка не бувовесь час в Києві, а сьогодні передали, що сей оригінал вийшов недавно. Гехтерастаті певно не буде, так що можна складати отустатю Матвієва. Коцюбинський прислав своє оповідання і я дав складати. Так як сьогодні вже пізна година то я завтра напишу Вам, скільки дає яка статя.

На рецензію не находимо ніяких книжок. Через три-чотири дні вийде третя книжка поезій О. Олеся*.

Щиро відданий Вам
 Л. Будай

ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 364. – Арк. 73–75. Оригінал, автограф, рукопис

№ 13

Київ

13/ V ст .ст. [1912]

Високоповажаний Михайле Сергієвичу!

Вчора доручино мені писати Вам про стан “ЛНВістника”* щосуботи V кн. “ЛНВ” йде не в такім вигляді як завжди було, а так: Винниченко (половина), Леонтовича оповідання, Чупринка – поезії, Лазаревський оповід[ання], Вороний – поезії, Кобилянська, Романович, Містраль, Дорошенко, Гехтер – анкета “Засів”, Євшан, Порш, Грицай, Черкасенко, Чекин, Бібліографія: 1). Грушевський, 2). Дорошенко, 3). Леонтович, 4). Євшан, 5 і 6 Садовський. Замість 12 арк. піде 13 арк. Порядок же VI кн. має бути такий: Олесь – Поезії, М. Коцюбинський – “Коні”, Винниченко – докінчення, Євшан – про Пруса, Чернявський – оповід[ання], Чупринка – поезії, Кобилянська (далі), Тарноградский – поезії, Ното – “Наш театр”, Раковський, Яновський – Спогади, Гехтер – докінчення, Містраль (далі), Матвій, Черкасенко, Spectator, Бібліографія, книжки.

Помешкання ще не найшли* – є та дорогі – 1600 р., 1200 р., а є і по 840 р., 930 р. на Фундуклеївській, на Б[ібіковському] бульварі, на розі Васильківської і Хрещатика – а тепер ще більше є свобідних. Та треба, щоби з комітетупішли і поглянули*. Одно помешканне найшов Олесь далі на Кузнечній – 900 р., та кажуть, що далеко буде. А тим часом ті свобідні помешкання, які є, люди зараз їх наймають. А нанять помешканне треба комітетови (напр[иклад], Олесь, Шрамченко

і п. Старицька), бо я сам, хоча і нахожу, то з того нічого не виходить – треба ж піти і обдивитися.

Передплатників до нині маємо 884. Передплата <...> поступає поволі – а поступають і нові передплатники та маленько.

За папір ми винні тепер 516 р. 31 коп. + 77 р. 88 коп. (се поки що за папір на відбитку Кобилянської “Через кладку”). В друкарню треба ще заплатити за друк:

II-ої кн. – 339.82 коп.

III-ої кн. – 349.83

IV кн. ще не дали рахунки. В касі є грішми 11 р. 08 коп., треба ще вислати гонорари – Садовському, Сендеркови остаток і остаток Лесі Українці 50 р.

В вчора не було Леонтовича*, і для того про фінансовий стан мало що і говорено – чекають на ту суботу

Про стан V кн.: зверстано 8 арк., а ще 5 арк. дальше не можна, бо Леонтович хоче переглянути статтю Дорошенка, а його в Києві сьогодні нема, може приїде завтра. Комітет просить, щоби Євшан, а найбільше Дорошенко, коли хочемати коректи, щоби прислав статі на два – три тижні скорше. Тепер корекційному не пішлеться, бо нема часу, і просять, щоби статі писав більш ясно, бо напр[иклад], про Гребінку вона так написана, що дуже тяжко зрозуміти що до чого – так багато всяких знаків, а найбільше, що значки не відповідають собі. Рукописів поки що нема ніяких. Левицький Орест ще не скінчив свого оповідання.

Прошу написати, може я не так докладно пишу, як би треба.

Вівторок висилаю коректи “Історії” і оригінал. Признаюсь, що задержав коректи і обіцяю дальше висилати акуратно. Хотів дати п. Романович, але вона була кілька днів в Василькові, а тепер я вже скінчив. Липинському послана стаття його до Кракова.

Відданий Вам

Л. Будаї

Сьогодні свято і завтра – отже є можливість найти ще більше помешкань – коли і тепер не підуть, то я потім не зможу, бо є робота в редакції, а треба найти – бо Павло Пилипович казав, що будуть робити ремонт.

ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 364. – Арк. 100–104. Оригінал, автограф, рукопис

№ 14

Київ

1/IX 1912 ст. ст.

Високоповажаний Михайле Сергієвичу!

Нині 1 вересня посилаю Вам 1 пр. книжки IX “ЛНВ” і 2 пр. обгортки. Зміст X кн. Ви побачите на обкладинці. X кн. думаємо дати 15 арк., дуже багато белетристики набралось на X–XI кн. Кобилянської крім X кн. ще є* на 3 1/2 арк. Яцкова ще більш 2 аркушів*. Тепер прийде песа Винниченка* на 3 1/2 арк., “Тайавати” ще буде* на 5–6 арк. В X кн. піде вся драма Лесі Українки. 3 арк. вже набрано. Балєя вже маю* і пішлю коректу йому через 3 дні, так само коректу

Яцкова. Дуже прошу повідомити – чи буде відбитка з оповід[ання] Яцкова, бо тепер шриффт лежить з Яцкова і з Кобилянської – так що на широкий корпус багато занято. Коли буде відбитка з Яцкова, то прошу повідомити кілько при-мірників друкувати. Чи може се буде приватне виданне самого автора?

Був в редакції п. Леонтович і вже поїхав. Приїде знов через 4 дні. Всього був два дні в Києві, і за той час було засіданне. Ще нічого не було вирішено, аж він поверне. Саме головне – фінансова справа. Тепер в касі є 80 руб., але завтра треба 72 руб. заплатити почті за експедицію. Передплата йде поволі. За папір ми винні коло 800 руб., в друкарню до 1500 р., а треба ще заплатити: 1) Винниченкови, 2) Лесі Українці, 3) Коцюбинському VI кн., 4) Платню служачим, 5) Гонорар за IV книжку Черкасенкови, 6) Гонорар Садовському і ще менші гонорари.

Передплатників маємо тепер 938. Тепер напишемо урбенси до тих, що ще не заплатили всеї суми.

Ми вже на новім помешканю. В[елика] Підвальна № 14 кв. 30, разом з Науковим Т-вом. Помешканне складається з 4 кімнат – кухні, ванни, двох сараїв і разом з отопленнем коштує 69 р. 17 коп. На нашу долю 29 р. 17 к., а решта на Нау[ковім] Т[оварист]ві. Нау[кове] Т[оварист]во має одну велику кімнату і одну малу. В малій міститься бібліотека, а в великій має бути музей, ще не упорядковано.

Коли має бути статя Цегельського або Spectatora, то прошу прислати до 15-18/IX. Статя Стасюка, поміщена в IX кн., ще не скінчиться певно в X, бо дуже велика – ще буде її на 38–40 сторінок.

Твердохліба поезії не будуть друковані в “ЛНВ”*. Комітет порішив не друкувати, бо, здається, вірші слабкі.

З щирим поважаннем

Л. Будай

Р. С. Довідався я, що п. Щоголев (цензор) друкує книжку (30 арк.) про українців* і українську справу. Має вийти ся книжка до Різдва. Так мені передавали. Приготовляється книжка М. Вороного про історію українськ[ого] театру*. Книжка матиме 16 арк. друку + 50 ілюстрацій. Здається видаватиме “Час”.

ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 364. – Арк. 118–121. Оригінал, автограф, рукопис

№ 15

Київ

29/X 1912 ст. ст.

Високоповажаний Михайле Сергієвичу!

Подаю Вам зміст XI кн.* “ЛНВ” (13 арк. друк[у]): Кримський (поезії), Кобилянська (44 стор.), “Гайавата”, Яцків, Алчевська, Могилянський (оповід[ання]), Ното (кінець), І. Стешенко (про мову), Коваленко М. (поезія), Містраль, Євшан (Цеглинський), Бойчук, Стасюк, Цегельський, Черкасенко, бібліографія, книжки, зміст XII кн. Данька статі редакція ще не одержала. Кобилянську і Яцкова і “Гайавату” змістимо в XII кн., лишилось вже не багато. Ввесь сей матеріял рахуємо на 13 арк. Данька ще нема, але рахуємо його не більше як на 10 сторінок.

П[ана] Леонтовича тепер нема в Києві, але редакційний комітет збірається часто. Суського нема*, на його місце взяли нового чоловіка. Передплатників маємо 953. На сім тижні одержали з почти передплати 16 р. Ми писали урбенки до наших передплатників, і дехто надіслав решту, але ще не всі. Тепер ще треба виплачувати друкарні і за папір, помешканнє і інші дрібні видатки. Друкарні ми винні за червень 69.30

за липень-серпень 421.05
– ”– вересень 298.05
– ”– жовтень 347.63

1136 р. 46 коп.

За папір всього 629 р. 75 коп., бо віддали недавно 300 руб. Поки що ніхто ще нас не тисне за борги. На XII кн. маємо: 1) Кобилянську, 2) “Гайавату”, 3) Яцкова, 4) Стасюка, 5) поезії, 6) Містралю (кінець). Тобілевича, як Ви писали, почнемо вже з 1913 р. регулярно друкувати.

Повідомляю, що Гехтервийшов з редакції „ЛНВістника“ як співробітник*, не подавши мотивів, і просив вичеркнути його з проспекту на 4 стор. обложки. Здається, причина булата, що він кілька днів тому приніс статтю, коли матеріал ввесь був розсортований, так що не було місця для його статі. Йому сказали, що стаття піде в XII кн., він не схотів забрав статтю і написав листа в редакцію, що виходить з співробітників редакції.

Прохаємо прислати Цегельського Прохаємо також повідомити – хто має платити за відбитку Вид[авничої] Спілки “Плюц”* – редакція “ЛНВ” чи Видав[нича] Спілка через Павла Пилиповича, бо друкарня хоче знати до кого звернутися. Орест Левицький дав дальші оповідання в доповнення до “Ганни Монтовт”.

З правдивим поважаннєм

Л. Будай

ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 364. – Арк. 124–127. Оригінал, автограф, рукопис

КОМЕНТАРІ

№ 1

...Крім п.проф[есора] Томашівського не маю нікого... – у 1900–1910 рр., після закінчення університету Степан Томашівський (1875–1930) викладав у гімназіях, зокрема в Перемишлі, де і міг зустрітися з автором листа.

№ 2

...ще раз що я був осьмілівсь писати до Вас... – відразу не отримавши відповіді, Л. Будай 29 серпня 1905 р. звернувся до М. Грушевського повторним листом аналогічного змісту (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 364. – Арк. 5–7).

№ 3

...був я в книгарні “Україна”... – книгарня колишнього журналу “Киевская старина”, що з 1907 р. виходив під назвою “Україна”, розташовувалася за адресою вул. Безаківська, 8. Офіційно іменувалася “Українська книгарня”, але більш вживаною залишалась стара назва – книгарня “Киевской старини”.

№ 4

...Справа з Федорченком... – йдеться про вміщену в неофіційній частині тижневика “Вестник Юго-Западных железных дорог” від 28 липня 1908 р. (ч. 26, С. 201–203) публікацію “В вагоне и в степи. (Железнодорожные впечатления)”, в якій автор на підставі подорожніх спостережень висловився проти впровадження 8-годинного робочого дня, стверджуючи що такий захід сприяє утворенню суспільного безладу. На його думку для “искоренения разгильдяйства” і заохочення народу до сумлінної праці і освіти необхідна тверда рука. “Добиваетесь лучших политических форм, а своего маленького близкого, но важного дела не умеете или не хотите делать. И выходит что для нас все еще нужна дубина Петра Великого” – резюмував І. Федорченко. Складно з’ясувати, наскільки вирішальним був протест київських громадських діячів, але єдина після цього випадку публікація І. Федорченка “Без воспитания” була надрукована у XI книжці ЛНВ за 1909 р. Д. Дорошенко в листі до М. Грушевського називав оповідання І. Федорченка “написаними по-лубочному” (Листування Михайла Грушевського/ Упор. Р. Майборода, В. Наулко, Г. Бурлака ін. – К.; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто 2001. – Т. II. – С. 239), а С. Єфремов висловлював обурення на уміщення в ЛНВ такої “пошлості”, як оповідання І. Федорченка “Хиба?!” (Листування Михайла Грушевського/ Упор. Г. Бурлака – К.; Нью-Йорк; Львів; Торонто 1997. – Т. I. – С. 97, 255).

Гехтер Максим Григорович (1871–1947) – журналіст і громадський діяч. Співробітничав з газетами “Діло”, “Рада”, “Село”, “Засів”. Був офіційним редактором ЛНВ (1908, 1911–1912 рр).

Квасницький – невідомо кого з двох братів Квасницьких, Юхима чи Григорія, має на увазі автор листа. Обидва на момент описаних подій працювали відділоводами газети “Рада”.

...вони і “инші” з “Ради”... – єдина на той час на Наддніпрянщині щоденна українська газета (1906–1914), до співробітництва в якій були залучені найширші кола інтелігенції. Докладно склад редакції та колоспівробітників описує її видавець С. Чикаленко (*Чикаленко С.* Спогади (1861–1907). – Нью-Йорк, 1955. – С. 470–486; *його ж.* Щоденник – К., 2004. – Т. I (1907–1917). – С. 6–9).

Чикаленко Євген Харлампійович (1861–1929) – громадський діяч, меценат, член Старої Громади, один із засновників ТУП, видавець українських щоденних газет “Громадська думка” (1906) та “Рада” (1906–1914). Для співробітників київської редакції ЛНВ впродовж років він залишався добрим порадиником в їх повсякденних клопотах.

Я повідомив п. Гнатюка... – співробітники київської контори ЛНВ листувались з секретарем НТШ з приводу обміну виданнями між Києвом і Львовом, з фінансових справ, зокрема сплати членських внесків, передачі грошей на користь хворого І. Франка тощо.

...до друкарні 5 пр. (без обгортки)... – “Для улегшення поштової пересилки в межах Австро-Угорщини журналу, видаваного в чужій державі, Українська Видавнича Спілка мусила випускати для Галичини й Буковини формально інше видання, за редакцією австрійського громадянина. Отже київська контора ЛНВістника доставляла до Львова журнал в аркушах, які склалися вже на місці в палітурні Наукового Товариства ім. Шевченка, діставали обкладинку, друковану з відповідними змінами в друкарні того ж Товариства кольорувідмінного від київського видання (київське видання мало обкладинку помаранчову, а львівське червонясту)”. (*Дорошенко В.* “Літературно-науковий вістник” // *Ясинський Б.* Літературно-науковий вісник: Показчик змісту – К.; Нью-Йорк, 2000. – Том 1–109 (1898–1932). – С. 533).

...Я був сьогодні в “Мислі” і не застав Кугеля ... – йдеться про щоденну газету ліберального спрямування “Киевская мысль” і завідуючого її редакцією Іону Кугеля, який заохочував представників української громади до співробітництва, висловлюючи зауваження щодо їх пасивності, зокрема стосовно висвітлення подій в Галичині в російських виданнях (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 582. – Арк. 51). На шпальтах газети вміщувались оголошення на видання Українсько-Руської видавничої спілки, друкувались огляди публікацій ЛНВ, статті М. Грушевського зокрема в ч. 136 за 1908 р. – “Конец «польской интриги””. З виходом цієї публікації “Киевская мысль” зволікала впродовж кількох тижнів, тому співробітники контори ЛНВ мусили неодноразово звертатись до редактора газети. (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 583. – Арк. 198).

...“Р[і]дний] Край” ... – перший український політичний і літературний тижневик, який почав виходити в підросійській Україні після впровадження правил про періодичні видання від 24 листопада 1905 р. Перше число видане 24 грудня 1905 р. Ініціатором, першим видавцем і редактором був голова полтавської Громади адвокат Микола Дмитрів (1867–1908). Серед співробітників: Панас Рудченко (Панас Мирний) і Г. Коваленко (співредактори), О. Пчілка, Х. Алчевська, О. Коваленко, І. Нечуй-Левицький, Д. Дорошенко. Місцева адміністрація заборонила друкарням видавати газету під загрозою їх закриття. Від 7 травня 1907 р. тижневик не виходив з 20 вересня того ж року його було перенесено до Києва, де редактором-видавцем газети була Олена Пчілка (*Грушевський М. С. Твори: У 50 т. – Львів, 2005. – Т. II: Суспільно-політичні твори (1907–1914) / Упор І. Гирич, С. Панькова – С. 511*). Впродовж 1915–1916 рр. виходив в Гадячі російською мовою. Про закриття газети в Полтаві М. Грушевський згадує в статті “На українські теми. Не пора”, вперше надрукованій в VII книжці ЛНВ за 1908 р. (Там само. – С. 73–81).

Олек[сандр] Сер[гійович] Грушевський (1877–1943) – літературознавець, етнограф, історик, молодший брат Михайла Грушевського співвласник родинної садиби по вул. Паньківській, 9.

...склад на Паньківській вул[иці]... – йдеться про перенесення книжок з приміщення редакції ЛНВ по вул. Прорізній, 20 в сараї на садибі по вул. Паньківській, 9, яку нещодавно придбали Грушевські Ю. Тищенко листі від 9 серпня 1908 р. сповіщав М. Грушевського “На Паньківську перевезли частину “Вістника” і всю “Історію”. За вохкість бояться поки що нічого. Довівку застелили асфальтовим полотном, а зверху під книги положили дошки”. (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 582. – Арк. 61). Одночасно редакцію ЛНВ було переведено на вул. В. Володимирську 28, де також було влаштовано книгарню. Нове приміщення складалось з трьох кімнат: крамниця з парадним входом і великими вікнами-вітринами, кімната для редакції і кімната з виходом у двір. Воно було обладнано електрикою, що особливо тішило співробітників редакції після перебування на Прорізній у невеличкій кімнаті з одним вікном, що виходило в глибокий двір. (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 582. – Арк. 53).

...перші коректи на VIII кн. ... – йдеться про “Автобіографічні записки” В. Антоновича та продовження публікації М. Грушевського “Культурно-національний рух на Україні в другій половині XVI віку”. (Докл. зміст книжок ЛНВ див.: *Ясинський Б. Літературно-науковий вісник: Показчик змісту...*).

Я був у Барського і управляючий якимось не конче хотів би наших складачів... – впродовж 1907–1909 рр. Українсько-Руська видавничо-спілка співпрацювала з друкарнею Акціонерного товариства П. Барського “То була звичайна собі московська друкарня, досі нічого українського не друкувала. Складачі по-українськи складали поволі, бо не вміли читати рукописів і робили безліч помилок”. (*Тищенко (Сірий) Ю. З моїх зустрічей...* – С. 33). Тому зі Львова було відряджено кілька складачів. Найдовше тут працював

Ю. Сидоряк, який займався технічною обробкою підготовлених до друку текстів ЛНВ, “Історії України Русь” тощо (ЦДІАЛ України – Ф. 401. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 3–9). Однією з причин небажання бачити в друкарні сторонніх були спроби надрукувати поза визначеним накладом зайві примірники видань, зокрема VI тому “Історії України Русь”, і реалізувати їх через книгарні без відома представників замовника. Ю. Тищенко з цього приводу навіть планував провести розслідування: “У всякім разі я не попустию того, щоб яким би то побитом книги пішли поза нашою конторою. На се у мене є свій спосіб. Я піду по книгарням і яко купець дізнаюсь про все, бо крім “К[иевской] Ст[арини]” ніхто з книг[арень] не може дати “Історію”. Але се тоді, як не зверне [надлишку]”. (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 583. – Арк. 202).

Постой – складач друкарні П. Барського

№ 5

...Перетца я бачив ... – Перетц Володимир Миколайович (1870–1935) – філолог історик літератури, професор Київського університету, голова філологічної секції УНТ у Києві, редактор “Записок Українського наукового товариства у Києві”, дійсний член НТШ (з 1908), академік Петербурзької Академії наук (з 1914).

...питає Бондаренко за обложку... – один з власників київської друкарні В. П. Бондаренка та П. Ф. Гніздовського

Тимченко Євген Костянтинович (1866–1948) – мовознавець, член київської Старої Громади, професор Київського університету, член УНТ у Києві (з 1908) та НТШ (з 1914).

...про се, що вони кажуть, я писав Вам... – 4 грудня 1908 р. Л. Будай повідомляв М. Грушевського про суперечку, яка виникла під час підготовки присвяченої пам’яті В. Антоновича III книги “Записок Українського наукового товариства у Києві”: “Тільки що був Тимченко і хотів, щоби дати йому прочитати коректуру [атті] Данилевича. Бо, як він каже, Данилевич прохав його про се. Статтю Данилевича Ви писали передати Ол[ександру] Серг[іювичу], і ми передали. А Тимченко питає, чи піде [атті] Данилевича? Я йому сказав, що стаття передана Ол[ександру] Серг[іювичу] для перегляду на засід[анні] історич[ної] секції, і Тимченко дуже тим невдоволений і сказав, що стаття Данилевича повинна піти і мусить піти, що треба з тим рахуватись, що в місті ходять слухи, що Мих[айло] Серг[іювич] веде компанію проти Данилевича і Мельники, і що багато членів Т[овариства] тим невдоволені т. д.” (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 582. – С. 115–116). Своєю незгодою вміщення статі В. Данилевича “Нові дані для біографії Івана Сірка” у зазначеній книжці “Записок” М. Грушевський мотивував обмеженим обсягом видання. У відповідь автори інших публікацій до цієї книжки відмовились від своїх гонорарів на користь її розширення (Гам само. – Арк. 115). За вміщення статі В. Данилевича виступила і вдова історика К. Мельник-Антонович (Гам само. – Арк. 146). Після проголошення автором матеріалів свого дослідження в засіданні Історичної секції УНТ наприкінці грудня 1908 р. (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 439. – Арк. 3) його статтю було вміщено на сторінках “Записок” (Записки Українського наукового товариства у Києві. – 1908. – Кн. 3. – Арк. 140–148). Цікаво, що це непорозуміння мало свою передісторію. Ще на початку 1908 р. між двома учнями В. Антоновича виник конфлікт через критику М. Грушевським підготовленого В. Данилевичем для УНТ реферату про педагогічну діяльність їх спільного наставника. Зрештою автор мусив вибачитись за те, що в різкій формі відповів на зауваження М. Грушевського (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 439. – Арк. 1–2зв). Значною мірою описаний конфлікт був відображенням претензій представників київської наукової громадськості, які незважаючи на авторитет М. Грушевського намагались провадити власну політику в УНТ, навіть якщо це стосувалось поодиноких випадків і не визначало стратегії розвитку товариства.

...Посилаю разом підряд... – змісткн. ІІ ЛНВ за 1909 р. див.: *Ясинський Б.* Літературно-науковий вістник. Показчик змісту..

Пав[ло] Пилипович – Ю. Тищенко (П. Лавров).

...рецензію на Черкасенка “Про небо”... – йдеться про рецензію на видання: Черкасенко С. Ф. Про небо: Популярна астрономія – К., 1909. Певно, Ю. Тищенко рецензії не подав, принаймні в ЛНВ її вміщено не було

“Українська Хата” – щомісячний літературно науковий, публіцистичний ілюстрований журнал. Виходив у Києві з 24 березня 1909 р. до осені 1914 р. Співробітниками були представники нового покоління української інтелігенції: М. Шаповал, М. Євшан, А. Товкачевський, Г. Чупринка, М. Рильський та інші. Було видано 64 числа. Активну участь у виданні брав Ю. Тищенко, який згадував: “Літо 1909 року для української літератури й журналістики в Києві видалось особливо родючим. Незабаром після Олеса до Києва приїхав Микита Шаповал, а пізніше – Микола Вороний і Спиридон Черкасенко [...] Точилися палки розмови про літературу, науку, мистецтво. [...] Ми дійшли думки випустити свій журнал-місячник. Так виник часопис молодих під назвою “Українська хата”. [...] Матеріальні труднощі з виданням першого числа “Української хати” полагодили ми так: на пропозицію Олеса склалися по “п’ятірці”. Як на наш бюджет, це були чималі гроші”. (*Тищенко Сірий Ю.* З моїх зустрічей... – С. 79).

...Журнал стоїть проти гоголівців ... – йдеться про прибічників Б. Грінченка. За свідченням Ю. Тищенка, “... в той час українське громадянство було поділене на дві течії, які неприязно ставились одна до одної. Це течія так званих Грушевківців – з одного боку і Грінченківців – з другого, або Паньківців (Паньківська вул., де мешкав Грушевський) і Гоголівців (Гоголівська вул., де мешкав С. Єфремов і інші прихильники Грінченка). Почався цей поділ з переносу “ЛНВістника” зі Львова до Києва, в чому Грінченківці вбачали намір повалити “Нову Громаду” [...] По суті якихось партійних чи ідеологічних розходжень між цими групами не було і непорозуміння базувались більше на амбіції окремих осіб. (*Тищенко Сірий Ю.* Перші наддніпрянські українські масові політичні газети. 1909–1912. – Нью-Йорк, 1952. – С. 7). Проблема стосунків між представниками українського руху присвячено низку публіцистичних статей М. Грушевського зокрема: “На українські теми: Це одна повість про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем”. (ЛНВ. – 1908. – Т. XXI. – Кн. I) та “На українські теми. Замість новорічної”. (ЛНВ. – 1911. – Т. LIII. – Кн. I).

...В “Слові” була маленька статейка проти Вашої статті в “ЛНВістнику” “Під новий рік”... – йдеться про щотижневу соціал-демократичну газету “Слово”, яка виходила в Києві (1907–1909). Редактори-видавці – О. Корольова та С. Петлюра. 15 лютого 1909 р. на шпальтах “Слова” в розділі “З газет і журналів” було вміщено замітку з приводу статті М. Грушевського “На українські теми: На новий рік”. (ЛНВ. – 1909. – Т. XLV. – Кн. I. – С. 115–126) з критикою позиції її автора щодо спільного історичного шляху і завдань визвольної боротьби українців, білорусів і литовців. Відстоюючи позицію боротьби класів, як рушійної сили соціальних процесів, “Слово” наголошувало: “А що коли в кожній з націй-союзників почнуть сваритися класи, зводити свої класові рахунки?! Що тоді буде з вашою згодою?! Хто ви такі, поступові демократи, які класи в інших націях ваші родичі – ось питання, які ви повинні перше ніж лаштувати згоду, определити для того, щоб з вашої афери не вийшов... “неожиданный финал”.

Єв[ген] Харламович – Чикаленко.

...Винниченко написав нову драму... – можливо, йдеться про п’єсу В. Винниченка “Дорогу красі!” Взагалі Є. Чикаленко достатньо критично ставився до драматургії

В. Винниченка, зауважуючи “Я раз у раз довожу йому, що треба написати низку п’єс для сцени, і тоді він матиме ренту з якої й житиме, але він все “мудрствуєслухаво”: пише п’єси, в яких тенденція не впливає з обставин живого натурального життя, а обставляється штучно вдуманими обставинами, а через те п’єси його роблять вражіння публічних трактатів у діалогах, а не сценічних п’єс, а до того ще й нецензурні або з політичного боку, або з морального”. (*Чикаленко Є. Щоденник.. – С. 83*). Знаючи з власного досвіду про фінансову скруту від якої потерпали українські видання, і пов’язану з цим затримку гонорарів, Є. Чикаленко часто надавав підтримку авторам ЛНВ через редакцію часопису ще до публікації їхніх творів. 13 лютого 1910 р. Ю. Тищенко писав М. Грушевському “Сьогодні був Євг[ен] Харл[ампійович]. Доплатив він за пєсу Винниченка і статю Коцюбинського 112 руб. Він рахує, що долатити мусить по стільки рублів за аркуш, скільки і редакція платить – 25 руб., а за стор[інку] – 1 р. 50 коп. Винниченко просить грошей через п. Чекаленка, і Чекаленко просить йому післати” (ЦДАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 583. – Арк. 309).

Синицький Максим – керуючий конторою газет “Громадська думка” і “Рада”, після складання іспитів за курс університету став помічником присяжного повіреного.

Корольов (Королів)-Старий Василь (1879–1941) – письменник, громадський діяч, видавець, секретар редакції газети “Рада”.

Флоринський Тимофій Дмитрович (1854–1919) – професор-славист Київського університету один з теоретиків-українофобів, голова Київського тимчасового комітету в справах друку (з 1909).

№ 6

...написав Огієнку до Брусилова... – йдеться про коректи “Записок Українського наукового товариства Києві” (ЦДАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 582. – С. 202, 220). І. Огієнку, на той час – студентісторико-філологічного факультету Київського університету за рекомендацією професора В. Перетца впродовж 1907–1910 рр. працював у редакції “Записок” коректором, перекладачем, неофіційним редактором (*Ляхоцький В. П.* Перші історичні та книгознавчі студії Івана Огієнка // Український археографічний щорічник. – К., 1999. – Вип. 3/4. – С. 291–307).

...Павло Пилипович поїхав у Харків в справі книгарні... – у серпні 1909 р. було отримано офіційний дозвіл на відкриття в Харкові української книгарні. Ініціатором і фактичним її керівником був Ю. Тищенко. Під час згаданої поїздки він займався пошуком приміщення для неї. Формально обидві книгарні були записані на приватних осіб: київська – на Ф. Красицького, харківська – на Я. Безкровного. На початку 1913 р. було засновано подібний заклад у Катеринодарі, здійснювались заходи щодо відкриття книгарні у Полтаві. (ЦДАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 583. – Арк. 155, 146). Під час конфліктув НТШ 1913 р. на адресу М. Грушевського лунали і звинувачення в порушенні звітності по книгарнях та неефективності їх діяльності. У жовтні 1913 р. НТШ навіть вимагало від київської книгарні повернення вкладених в неї коштів (ЦДАЛ України – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 305. – Арк. 43–43зв.). Тоді ж формально ці заклади перейшли у власність НТШ. З 1914 р. після виїзду Ю. Тищенка з Києва справи київської книгарні провадив відряджений зі Львова колишній старший прикажчик книгарні НТШ Сироїд (ЦДАЛ України – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 875. – Арк. 54) – за характеристикою М. Грушевського “трохи без ініціативи, але солідний і діло знає” (ЦДАВО України – Ф. 4028. Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 15).

...Скільки послати Кобилянської.. – йдеться про видання: Кобилянська О. В неділю рано зіле копала. – К., 1909.

...висилаю другу скриню до музею... – йдеться про Музей НТШ, активне формування збірки якого пов'язане з закликом М. Грушевського на його підтримку “В справі музею при Науковім Товаристві імені Шевченка Відозва до ш. Земляків” (ЗНТШ – 1901. – Т. XLIII. – Кн. V. – С. 1–3). На Наддніпрянщині кошти для нього збирало Товариство прихильників культурно-історичного музею. За завданням М. Грушевського співробітники київської контори опікувались закупівлею і відсилкою речей до Львова. Архітектор і маляр В. Кричевський, формуючи власну колекцію, займався пошуком килимів та кераміки для збірки НТШ (*Щербаківський В.* Пам'яті Василя Григоровича Кричевського – Лондон, 1954. – С. 16). Активну участь у комплектуванні етнографічного і археологічного відділів брав директор Київського музею старожитностей і мистецтв М. Біляшівський. (Листування Михайла Грушевського – Т. II. – С. 75–90). Докл. про формування збірки Музею НТШ див.: *Гнатюк В.* Наукове Товариство імені Шевченка у Львові (Історичний нарис першого 50-річчя – 1873–1923). – Мюнхен, Париж, 1984; *Сапеляк О.* Етнографічні студії науковому Товаристві ім. Шевченка (1898–1939 рр.). – Львів, 2000. – С. 87–108.

“Село” – заснована М. Грушевським щотижнева газета для селян і робітників. Перше число вийшло друком 3 вересня 1909 р., всього було видано 76 чисел. У лютому 1911 р. через нескінченні цензурні утиски видання було згорнуто. Наступницею “Села” стала народна газета “Засів” (1911–1912). Докл. див.: *Панькова С.* Михайло Грушевський і народна газета “Село” у світлі мемуарних та епістолярних джерел // Український історик – Нью-Йорк, К.; Львів; Острог; Торонто Париж, 2004–2005. – № 3–4 (163–164) / 1 (165). – С. 25–46.

Романович-Ткаченко Наталя Данилівна (1884–1933) – письменниця, перекладач, редактор, педагог, співробітник редакції ЛНВ, секретар бюро УНТ в Києві. Друкувалась в “Українській хаті”, “Української життя”, “Киевских откликах”, “Селі”, “Засіві”. Перші її прозові твори були вміщені в ЛНВ 1905 р. за підтримки І. Франка. (ІР НБУВ. – Ф. I. – Спр. 3510). В своїх листах 1908–1914 рр. Н. Романович постійно звертається до М. Грушевського з проханням про додаткові переклади для ЛНВ, про залучення її до редагування статей для видань УНТ та праць історика, мотивуючи це необхідністю самій утримувати родину, оскільки її чоловік, діяч соціал-демократичного руху Михайло Ткаченко не мав постійного заробітку через політичні переслідування (ЦДІК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 721). Інколи таке перевантаження відбивалось на якості підготованих Н. Романович матеріалів, що викликало роздратування М. Грушевського 9 лютого 1910 р. він зазначив в щоденнику стосовно перекладів для чергової книги ЛНВ: “Цілий день страдив на коректу Франса, кепсько дуже перекладеного, не справленого в руко[писі], і вчасі присланого міні в першій незвичайно лихий коректі Трохи не розхорувався”. Наступного дня він продовжив: “По вчорашнім Франсі справді не здоров”. (*Гирич І., Тодійчук О.* Щоденник Михайла Грушевського за 1910 рік... – С. 105). Взагалі М. Грушевський ставився до проблем своєї співробітниці з розумінням і намагався сприяти їх вирішенню. Так у листі до Є. Чикаленка історик зазначав: “Для добродійки Романовички ми досі робили що могли, вишукуючи різні заробітки і даючи задатки, більш понад те я нічого не вдумую. Дуже добре буде коли зможете що-небудь зробити для неї Ви”. (*Тодійчук О.* Листи М. С. Грушевського до Є. Х. Чикаленка // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. Міжвідомчий наук зб. – К., 2001. – Вип. 4: Студії на пошану Руслана Пирого. – С. 154). Співпраця М. Грушевського з Н. Романович тривала впродовж наступних років. Збереглися листи вченого до неї 1921–1922 рр., які свідчать, що за часів еміграції історика вона була однією з його довірених осіб в Києві, які через УНТ і УА опікувались розподілом допомоги, надісланої комітетом “Голодним Україні”. (ІР НБУВ. – Ф. 121. – Спр. 48–50).

...Старицька читає на дачі свою драму... – Старицька Черняхівська Людмила Михайлівна (1868–1941) – письменниця, перекладач, громадсько-культурна діячка. Була співробітником “Ради”, член редакційного комітету ЛНВ. У листі йдеться про її драму

“Апій Клявдій” (ЛНВ. – 1909. – Т. XLVIII – Кн. XI). Свою дачув листах до М. Грушевського жартома іменувала “Китаївські куші” від назви місцевості під Києвом (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 765. – Арк. 57).

“Пан” – йдеться про: Гамсун Кнут. Пан. Переклад Л. Пахаревського// ЛНВ. – 1909. – Т. XLVI – Кн. VI; Т. XLVII – Кн. VII, VIII. (Докл. зміст книжок ЛНВ за 1909 р. див.: *Ясинський Б.* Літературно-науковий вісник: Показчик змісту..).

...*Ваші відбитки готові...* – йдеться про окремі відбитки публікацій М. Грушевського в ЛНВ: Виговський і Мазепа // ЛНВ. – 1909. – Т. XLVI. – Кн. VI; По світу (3 подорожних вражень) // ЛНВ. – 1908. – Т. XLIV. – Кн. XI, XII; там само. – 1909. – Т. XLV. – Кн. I, II; Т. XLVI. – Кн. III, IV.

№ 7

Сконфісковано наш № 4 “Села” і календар... – наприкінці січня 1910 р. прокурором Київської судової палати за поданням Київського тимчасового комітету в справах друку було накладено арешт на № 4 газети “Село” за статтю М. Гехтера (за підписом М. Григорович) “З робітничого життя” та “Народний календар” (додаток до газети) за вміщені в ньому статті М. Грушевського “Пам’ятник Шевченку” та “Коротка історія України”, Ю. Тищенка (за підписом Ю. Сірий) “Українська земля”. Ці публікації були визнані проявами українського сепаратизму які загрожують єдності “руського народу”. (ЦДІАК України – Ф. 295. – Оп. 1. – Спр. 259. – Арк. 8–10). Особливе роздратування представників влади викликала вміщена в “Народному календарі” карта, на якій “сохранены названия великоруссови белоруссов а вместо Малоруссов стоят Украинцы”. (Там само. – Спр. 186. – Арк. 19). Реакція М. Грушевського на подію була достатньо спокійною. 27 січня 1910 р. він записав у щоденнику: “Як передчував я – дійсно сконфісковано календар і з ним чомусь і № 4 “Села”?! Стараюся не брати дуже до серця, по американському принципу. не брати до серця невдач”. (*Гирич І., Тодійчук О.* Щоденник Михайла Грушевського за 1910 рік... – С. 103). Ю. Тищенко в листах до М. Грушевського зазначав, що цей випадок був виявом “особистої неприхильності д. Флоринського до українства”. 17 березня судова палата відмінила конфіскату (ЦДІАК України – Ф. 275. – Оп. 1. – Спр. 1986. – Арк. 114), що було прийнято як “пощечина Флоринському”. (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 582. – С. 542, 545).

Ямпольська Ганна Платонівна – знайома М. Грушевського з тифліських часів, відповідальний редактор газети “Село”. Після випадку з № 4 “Села” подала клопотання про зняття з неї повноважень редактора газети (ЦДІАК України – Ф. 295. – Оп. 1. – Спр. 240. – Арк. 5–5зв). Але справа з дозволом передати ці обов’язки Івану Маличу затяглась, і у травні 1910 р. її було піддано адміністративному арешту за статтю М. Грушевського “Великодні з’їзди”. Ямпольська провела в кілька днів в Старокиївському поліцейному відділку, звідки її визволяв Ю. Тищенко який пізніше згадував: “Вся в сльозах, з опухлим лицем, вона кинулась докоряти мене, що ми опорочили її перед усім світом на все життя, що вона вимагає негайно визволити її від цього лиха і зняти її ім’я з редакторства”. (*Тищенко-Сірий Ю.* Перші надніпрянські українські масові політичні газети... – С. 13). Проте, подаючи відомості про це М. Грушевському він був значно стриманішим: “Був на побаченні у Ан[ни] Пл[атоновни] почувася вона себе не зле, дали їй добру кімнату і не прикладають до сидіння ніякого режіму”. (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 582. – С. 326). Сам М. Грушевський був украй засмучений подіями навколо арешту своєї доброї приятельки, про що свідчать його щоденникові записи від 15 та 16 травня: “Прийшовши, прочитав лист від П[авла] Фил[иповича], що дійсно арешт наложено без заміни, і то за мою статтю. Се добило мене; ми пережили страшний день. [...] Спав

кошмарно і цілий день сьогодні прожив під вражінням. Аж ось коли зловили мене! З утіхою пішов би відсидіти сам” (*Гирич І., Тодійчук О.* Щоденник Михайла Грушевського за 1910 рік... – С. 116). Зрештою Ю. Тищенко домігся від губернатора заміни двомісячного ув’язнення штрафом, про що сповістив М. Грушевського 18 травня: “Удалося таки визволити Анну Платонівну і тим скинути з душі важкий камінь. Губернатор тільки після довгої суперечки згодився замінити штрафом, але таким, що страшно й подумати. Сказав або 300 р. (триста) рублів положити, або й не говорити, і то підкреслив, що се йде на уступки. Раніш нічого не можна було зробити через те, що губернатора в Києві не було, а Ан[ну] Пл[атоновну] взяли зараз же після постанови і вона навіть не встигла поїхати. За ці три дні я щодня бував і в неї і в губернатора. Сумно писати Вам про се, але більшого зробити не міг, а на інших і надії не можна було покладати. [...] Анна Платоновна почуває себе добре і у всякому разі не має жалю ні на кого”. (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 582. – Арк. 431–433).

...їду до Опа[товсь]кого... – Опа[товський] Михайло Степанович – секретар Київського тимчасового комітету в справах друку Українець за походженням сам себе називав малоросом, чудово розмовляв українською мовою, налаштований відносно ліберально щодо українського руху (*Тищенко (Сірий) Ю.* З моїх зустрічей... – С. 39). Прихильність цензора Ю. Тищенко так пояснював у своїх листах до М. Грушевського “Кожний день доводилось їздити до цензури і прохати [...]. Але підмазка зробила своє [...] Опа[товський] як каже, хоч і видно, що “неискренне”, що він “старался”, щоб як-небудь замняти. Взагалі тепер треба буде носити дещо до його [...] За третю книжку пошло сьогодні Опа[товському] 15 руб. Я йому поки що більше не можу дати, і він знає добре, що коли діло уладить, то получить більше. Се такі пани, що йдуть в открити”. (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 582. – Арк. 35).

Шаповал Микита Юхимович (1882–1932) – письменник, публіцист, громадсько-політичний діяч. Співробітник газети “Рада”, співзасновник журналу “Українська хата”. Друкувався в ЛНВ, подавав свої матеріали майже до кожного числа “Села” і “Засіву”.

Що до “Базару”... – п’єса В. Винниченка

Фогаццаро Антоніо (1842–1911) – італійський письменник, оповідання якого “Через троянду” було надруковано в ЛНВ 1910 р. (Докл. зміст книжок ЛНВ див.: *Ясинський Б.* Літературно-науковий вісник: Показчик змісту..).

...рецензії на V [кн.] “Записок”... – йдеться про “Записки Українського наукового товариства у Києві”. Рецензію М. Залізняка було вміщено: ЛНВ. – 1910. – Т. ХСІХ. – Кн. II. – С. 473–475.

...“Мисль” посилається акуратно... – йдеться про газету “Киевская мысль”, яку надсилали М. Грушевському у Львів.

...Панас Григор[ович] підраховує в книгарні... – ймовірно, Павло Поставний – бухгалтер київської контори ЛНВ до жовтня 1910 р.

...найбільше вийшло халепи з видав[ництвом] “Час”... – “Час” – найбільше українське видавниче товариство у Києві (1908–1914, 1917–1920). Фундатори В. Королів-Старий, М. Синицький, М. Левицький та інші. Видавало художні твори, підручники, словники, календарі, плакати, поштівки. Мало дві власні друкарні та книгарню в Києві. Видання “Часу” отримувала книгарня ЛНВ. Через затримку розрахунків між партнерами досить часто виникали непорозуміння (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 554. – Арк. 3).

З приводу статті Кричевського не було задержки ... – йдеться про затримку з виходом VI кн. ЛНВ за 1910 р. через невчасно отримані в Києві коректи оглядів Євг. Левицького “З заграниці” та П. Стебницького “З російсько-українського життя” і переверстку статті В. Кричевського “Перший конкурс на пам’ятник Шевченка”. З цього приводу 5 червня 1910 р. Ю. Тищенко писав своєму керівникові “Дуже тяжко слухати дорікання, але нічого робити. Втім, що ЛНВ досі не вийшов є й моя вина. Хоч М[ихайло] Л[укич] вправдується тим, що 25 одержав останні рукописи. Все Вам післано, і од Вас нема. “Вістнику” уділяю я час і багато, але не можу вірити тому, що нема рукописів. Найбільше ж сьому запізненню спричинилася стаття Кричевського з Вашої замітки видно було, що вона вже не піде, і 24 приступлено було до верстки. (Рано 24 статі ще не почав Крич[евський] писати). Коли ж все було зверстано – від Вас повернулася стаття Кричевського з поміткою, що піде. Довелося наново робити переверстку всього, що вже виготовили” (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 582. – С. 330; Спр. 583. – Арк. 314). 15 червня Л. Будаї отримав з цього приводу записку від М. Грушевського який доручив Ю. Тищенку контролювати технічні справи в друкарні, з якими не впорався його колега (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 582. – Арк. 333). Цей випадок не був винятком, оскільки після коректури набрані в друкарні матеріали відправлялись для перегляду авторам і М. Грушевському а далі їх потрібно було повернути в Київ. Це створювало безліч проблем, і, незважаючи на щоденну відправку кореспонденції залізницею, співробітники київської редакції не завжди встигали підготувати черговий том журналу до 20 числа, як це планувалось. Сам М. Грушевський зазначав: “Неприємно, що ЛНВ дуже спізнюється, і взагалі нема порядку, ніяк не наладиться”. (Гирич І., Тодійчук О. Щоденник Михайла Грушевського за 1910 рік... – С. 104).

Лягерлеф Зельма (1858–1940) – шведська письменниця, твори якої впродовж 1903–1910 рр. друкувались в ЛНВ. Автор листа має на увазі оповідання “Інгрід; билиця старопанського маєтку” у перекладі Дніпрової Чайки, надрукованув XI–XII ЛНВ за 1910 р. (Докл. зміст книжок ЛНВ див.: Ясинський Б. Літературно-науковий вісник: Показчик змісту..).

Кіплінга ми випускаємо... – йдеться про видання: *Kipling P.* Оповідання / Пер. Н. Романович – К., 1910.

Ковалів Степан (1848–1920) – письменник і освітній діяч, твори якого друкувались в ЛНВ, зокрема оповідання “Американська крисаня” у кн. VII за 1910 р. Того ж року накладом Українсько-Руської видавничої спілки у Львові видано: *Ковалів С.* Чародійна скрипка: Оповідання для молодіжки – Львів, 1910. – Т. 1. *Ковалів С.* Писанка: Оповідання для молодіжки – Львів, 1910. – Т. 2. Мешкав у Бориславі.

...прийняли Історію Української літератури Франка як Катальог... – відверте бажання автора листа сказати своєму патрону те, що той, на його думку хотів би почути. Відомо, що добрі взаємини між двома видатними діячами дещо погіршилися після перенесення видання ЛНВ до Києва. Причиною певної відчуженості наприкінці 1907 р. слугувало несхвалення праці І. Франка “Історія української літератури”, про яку М. Грушевський апріорно виробив критичну думку і навіть відмовився її прочитати. У листі до свого родича Є. Трегубова письменник скаржився, що “проф[есор] Грушевський з великого прихильника і протектора моєї праці зробився її завзятим ворогом” (Франко З. Михайло Грушевський та Іван Франко // Франко Зіновія (1925–1991): Статті. Спогади. Матеріали / Упор. і наук. ред. М. А. Вальо. – Львів, 2003. – С. 143). Незважаючи на упередженість щодо франкової праці М. Грушевський запропонував надрукувати її в ЛНВ, проте автор наполягав на окремому виданні і навіть цікавився можливостями його

здійснення у Києві (*Антонович М. Михайло Грушевський у листуванні Івана Франка // Український історик* – 1991–1992. – № 3–4 (110–111), 1–4 (112–115). – С. 293–305). Зрештою М. Грушевський погодився видати коштом Видавничої спілки працю І. Франка, яка вийшла 1910 р. у Львові під назвою “Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.”. Книга викликала неабияку зацікавленість в українських колах Києва і незадоволення цензурного комітету. Про це свідчить лист Ю. Тищенка до М. Грушевського від 5 червня 1910 р.: “Історія літератури Франка в цілості мабуть не пройде, а з купюрами. Щоголев і там зумів найти небезпеку для отечества. Підкреслені місця, де згадується про утиски російського уряду і про процес 193. І він прямо сказав, що так навряд пройде. А вона пішла б тут добре. Просив вже давно п. Дермалю, щоб послав маленьку пачку через цензуру. Тим часом всі, що післав Козловський, продано і в нас і в Харькові. Так поки що найкраще посилати” (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 582. – Арк. 330). Протереакція на “Нарис” була дійсно неоднозначною, зокрема С. Єфремов дав їй таку оцінку: “Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.” вийшов і розчарував усіх, хто так нетерпляче дожидався обіцяної праці. Методу який подав був Франко в цитованій допіру передмові, тут ані сліду не знайдемо. Нема також і тієї широти погляду та бистроумности висловах, як і величезного критичного та наукового апарату до якого привчив був автор попередніми своїми працями з історії письменства й літературними оглядами. То був час, коли Франка посіла вже його смертельна недуга – “не тільки ця фізична безвладність (утрата рук), але ще більше може психічний неспокій”, як сам Франко пояснює в передмові до свого нарису. І, безперечно, фатальна недуга вельми одбилась, а надто на останніх розділах Франкової книги. Це дуже детальний реєстр авторів, книг і виданнів, цілком механічний і без жадної оцінки та перспективи, зате з страшною силою помилок у біографічних та бібліографічних відомостях, у цілому безладний та хаотичний, позначений розпадом колись великого духа. Тому вся вага “Нарису” зводиться знов же до вибірування сирового матеріалу, хоча і з його, через зазначені причини, користуватись доводиться тільки надто обережно”. (*Єфремов С. Історія українського письменства*. – Нью-Йорк, 1991. – Т. I. – С. 45). Вміщена в ЛНВ рецензія В. Дорошенка, який обурився І. Франком, і він відмовився писати до журналу (*Дорошенко В. “Літературно-науковий вісник” // Ясинський Б. Літературно-науковий вісник: Показчик змісту.* – С. 536).

№ 9

...я-б ніколи не посмів просити підвищення... – листи Л. Будаю до М. Грушевського містять численні скарги на матеріальні негаразди: “Я так <подорвавсь> лікарями, що просто не в стані дальше так жити, і якби не всякі позички по банках, то я не міг би прожити. [...] Як би не така страшна дорожнеча в Києві, то можна б ще прожити на 45 руб. [...], і то виходить так що там позичу, а там віддам”. (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 615. – Арк. 33–34).

...не забуваю в яким я становище... – напевно, йдеться про нелегальне перебування в межах Російської імперії.

...відношенне Пав[ла] Пил[иповича] до мене... – у своїх листах Ю. Тищенко неодноразово скаржився на недоліки в діяльності Л. Будаю, зокрема на його невміння порозумітись з друкарнею, відмову робити коректу тощо. М. Грушевський, вірогідно, намагався врегулювати стосунки своїх співробітників. Так, 14 листопада 1910 р. Ю. Тищенко виправдовувався: “Сьогодні одержав Вашого листа спільно з Михайлом Лукичем. Я тільки того й хочу, щоб Михайло Лукич був в курсі всіх справ щодо редакції і видань. Та се і йде на те”. (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 582. – Арк. 374).

...робив і М. Левицький Лягерлеф... – можливо, автор помилився, оскільки перекладач творів шведської письменниці Зельми Лягерлеф для ЛНВ та окремого видання 1911 р., окрім інших, робила дружина Модеста Левицького Зінаїда, а не він сам.

...Павло Пилипович, як хоче, то може вже тепер їхати... – на початку серпня 1910 р. Ю. Тищенко, передавши справи з видання “Села” М. Шаповалу виїхав на відпочинок у Крим, де в Алушті відвідав сестру М. Грушевського Ганну Шамраєву, а на зворотному шляху заїхав у Катеринодар для вирішення справ української книгарні. (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 582. – Арк. 344–351).

...написати рецензію на “Польська народова демократія”... – йдеться про низку публіцистичних оглядів Михайла Лозинського надрукованих в ЛНВ у січні–вересні 1908 р. і видану окремою відбитком (*Лозинський М. Польська народова демократія* – К., 1908). Невідомо, чи отримав автор листа дозвіл М. Грушевського, але в ЛНВ такої публікації вміщено не було. Можна припустити, що рівень літературних здібностей Л. Будаєв був достатньо посереднім, і навіть він сам визнавав це в одному з листів (за контекстом – у відповідь на зауваження М. Грушевського): “Статейку свою я одержав і бачу, що я не спосібний писати”. (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 561. – Арк. 27).

№ 10

Козловський Всеволод Олександрович (1877–?) – громадський діяч, журналіст, бібліотекознавець, секретар і відділовод газети “Громадська думка”. Друкувався у “Раді” та ЛНВ. Після 1906 р. – на еміграції у Львові, співробітник львівської редакції ЛНВ. До нього регулярно надходили фінансові звіти та відомості про відсилку книжок з Києва. Згаданий тут Л. Будаєв лист до В. Козловського містить, окрім інформації про “великий транспорт книжок”, ще і повідомлення про загублені залізницею через неточно вказану адресу скрині з експонатами для Музею НТШ (ЦДІАЛ України – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2345. – Арк. 4–5).

Павло Пилипович дав рецензію на Сулиму... – йдеться про рецензію на видання Українсько-Руської видавничої спілки: *Сулима Т. Народні оповідання* – К., 1911; вміщену в кн. VII–VIII ЛНВ за 1911 р. за підписом “Ю. Сірий”.

...пакунок з книжками “Современного Мира”... – щомісячний літературний, науковий і політичний журнал. Виходив у Петербурзі з 1891 р. Серед авторів Л. Андрєєв, К. Бальмонт, В. Вересаєв, В. Винниченко, В. Розанов, С. Тарле, М. Туган-Барановський.

...примірник “Очерка”... – йдеться про “Очерк истории украинского народа”, третє видання якого вийшло у Києві 1911 р.

...VI тома Історії ... – йдеться про “Історію України Руси”.

...Карабасникову... – книжковий магазин Товариства “Н. П. Карабасников” в Петербурзі з філіями у Варшаві та Москві.

...Общественная Польза... – видавниче товариство просвітницького спрямування у Петербурзі

...“Новому Времени”... – мережа книгарень у Петербурзі та Москві видавництва “Товарищество А. С. Суворин”, отримала назву від заснованої О. Сувориним 1876 р. газети.

...I примірник Василенку... – книгарня І. Г. Василенка в Києві на вул. Володимирській, 53.

Славінський Максим (1868–1945) – публіцист, літературознавець, перекладач, громадський діяч. З 1906 р. мешкав у Петербурзі. Співпрацював з українськими виданнями “Рідна справа / Вісті з Думи”, “Український вістник”, “Українская жизнь”. У ЛНВ виступав як перекладач з німецької та чеської.

“Кіев[ская] Почта” – щоденна газета, редактор М. Григорьев

...коректу Козаччини... – у даному контексті під “Козаччиною” автор листа міг розуміти одне з двох видань, які майже одночасно готувалися до друку: першу частину VIII тому “Історії України-Руси” (*Грушевський М.* Історія України-Руси. К.; Львів, 1913. – Т. VIII. – Ч. I: Роки 1628–1638.) або російськомовні витяги з VII і VIII томів зазначеної праці (*Грушевський М.* Історія Українського козацтва до єдинення з московським государством – К., 1912. – Т. I: До начала XVII века; К., 1913. – Т. II: Первые десятилетия XVII века).

...Нікітін- молодий... – один з двох братів студентів Київського університету які були співробітниками редакції газети “Киевская мысль”. В даному випадку він виступає як представник відповідального редактора ЛНВ Сергія Веселовського який знаходився у в’язниці. За домовленістю особа, яка формально брала на себе обов’язки редактора і відбувала покарання, мала отримувати від контори ЛНВ грошову компенсацію в розмірі половини накладеного штрафу, який замінювався ув’язненням. Наприклад, М. Гехтер якого грудні 1912 р. Сенат засудив до трьох місяців ув’язнення, пропонував М. Грушевському виплатити його дружині 500 крб., якщо він погодиться відправитись за ґрати. (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 414. – Арк. 27–29).

...в справі Веселовського... – йдеться про найгучнішу і найтривалішу за часом розгляду справу проти ЛНВ з приводу публікації в кн. XII за 1910 р. поеми Лесі Українки “На полі крові”. 5 січня 1911 р. книжку було конфісковано за постановою Київського тимчасового комітету в справах друку (*Грушевський М. С.* Твори: У 50 т. Серія “Суспільно-політичні твори (1907–1914)”. – Т. II... – С. 555), а відповідального редактора С. Веселовського притягнуто до судової відповідальності і заарештовано. Лише у жовтні обвинувачення з нього було знято на підставі того, що на момент підготовки книжки до друку він був відсутній. Винним було визнано Ю. Тищенка як завідуючого редакцією, який сприяв виданню і розповсюдженню журналу без дозволу і за відсутності редактора (ЦДІАЛ України – Ф. 401. – Оп. 1. – Спр. 18). В листі від 16 жовтня 1911 р. Ю. Тищенко натякав на небезпеку переслідування владою самого М. Грушевського оскільки слідчий допитував його про позицію того як видавця і співредактора ЛНВ. (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 583. – Арк. 52). Розслідування внесло зміни у видавничі плани М. Грушевського який писав Ю. Тищенку. “Може б зайшли до Лесі Українки і поговорили б на туж тему, що я писав їй: що з огляду на конфіскацію “Поля Крови” я мусів трохи відложити “Руфіна”, але ти часом може б вона дала щось?” (ЦДАВО України – Ф. 4028. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 14). Справу було розглянуто Київському окружному суді 13 лютого 1913 р. Оборонцем на процесі виступав І. Шраг. На Ю. Тищенка було накладено штраф 100 руб.

Я ходив до Шишка... – Шишко Маврикий Замонтович – київський присяжний повірений.

...Грінченці треба виплатити... – Грінченко Марія – письменниця, перекладачка, громадська діячка, вдова Б. Грінченка. У листі йдеться про виплати за продані книгарнею видання творів її чоловіка.

...Понятенко дуже неслухно вилаяв книгарню... – Понятенко Прокіп Дмитрович – громадський діяч, публіцист, керуючий конторою газети “Рада”, видавець. За словами Є. Чикаленка, “людина педантично акуратна, навіть бюрократична” (*Чикаленко Є.* Щоденник... – С. 8). Апелював до М. Грушевського зв’язку з затримкою виплат за його книжки, продані книгарнею ЛНВ, і некоректність поведінки її працівників, які навіть не повідомили про зміну терміну виплат: “Минув рівно місяць, як я послав Вам листа з проханням понудити книгарню “ЛНВ” призначити мені термін розщоту за продані мої книжки, дані книгарні на комісію. За місяць строку можна чогось добитись навіть в

бюрократичних російських канцеляриях, а проте українська інституція щодо моєї справи досі а ні з місця”. (ЦДАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 701. – Арк. 12–15, 20). Ю. Тищенко в листі до М. Грушевського від 13 серпня 1911 р. пояснював “Не знаю, чого властиво хоче Понятенко Я його і вочи не бачив. Ні нагадував він за гроші, ні просив їх, обрахунок йому давно готовий, посилав до його, але в городі його нема. Сьогодні написав йому, щоб зайшов за грошима, хоч адреса його дуже непевна. Коли б він зголосився, то давно би йому було виплачено”. (ЦДАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 583. – Арк. 33).

№ 11

Дермаль Август – управитель книгарні НТШ у Львові з вересня 1909 р.

Щодо “Часу”, який Вам писав скаргу... – впродовж чотирьох років видавництво “Час” зберігало свої книжки на складі книгарні ЛНВ. В зв’язку з відкриттям власної крамниці на Володимирській 53, власники зажадали їх повернення. Цього не було зроблено вчасно через велику кількість книжок і відсутність Ю. Тищенка, який перебував на відпочинку в Криму. Поява конкурентів на одній вулиці з книгарнею ЛНВ вочевидь непокоїла М. Грушевського, який у травні 1911 р. писав Ю. Тищенку: “Котрі ж то з “Часу” хочуть книжно відкривати – чи Дубровський і К^о чи Корольов з Синицьким, і чи не видумка все се? На се ж треба чималих грошей, як по собі знаємо. Може й краще, що ми скорше не перейшли на Фундуклеївську Але дуже журитися нема чим, і підтримуйте з ними приязні відносини”. (ЦДАВО України – Ф. 4028. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 7).

...50 руб. штрафу за “Острів пінгвінів” Франса... – йдеться про публікацію Франса А. Острів Пінгвінів // ЛНВ. – 1909. – Т. XLVI–XLVII – Кн. V–VII, IX. У жовтні 1909 р. відповідні книжки ЛНВ було конфісковано цензурою (ЦДАК України – Ф. 295. – Оп. 1. – Спр. 186. – Арк. 2). З приводу цього Ю. Тищенко писав М. Грушевському в листопаді 1909 р.: “На завтра викликають мене в Окружний Суд до слідователя з приводу Анатолія Франса, яко свідка і завідуючого конторою ЛНВ. Що з того буде напишу завтра ж, а поки що думаю у всьому вини складати більш на цензуру, котра заднім числом почала конфіскувати книги. На всякий випадок візьму з собою в камеру і російську книгу Анатолія Франса, яко доказ того, що книги ці були на ринку. Обвинувачують Веселовського, яко редактора Мав з ним сьогодні побачитись і умовитись говорити в одно”. (ЦДАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 583. – Арк. 297). Згідно з рішенням Київського окружного суду редакцію було накладено штраф.

...Коцюбинського післав на адресу п. Гнатюка... – йдеться про коректи на кн. IX ЛНВ за 1911 р. (Докл. зміст книжок ЛНВ див.: *Ясинський Б.* Літературно-науковий вісник: Показчик змісту..).

Прийшов № “Русск[ого] Богатства”... – щомісячний суспільно політичний, науковий і літературний журнал. Виходив у 1876–1918 рр. у Петербурзі М. Грушевський вміщував тут свої публіцистичні праці, зокрема: “На національні теми”. (Русское богатство. – 1913. – № 1. – С. 225–243).

... в Києві йде перевірка... – посилені перевірки напередодні приїзду російського імператора Миколи II на урочистості з нагоди із 50-річчя скасування кріпацтва і відкриттям пам’ятника Олександрові II у Києві (30 серпня 1911 р.).

...редакція на В[еликій] Волод[имирський] – а фактично на Паньківській... – під час перебування в Києві у січні 1910 р. М. Грушевський переніс редакцію ЛНВ в одну з квартир на першому поверсі власного будинку на вул. Паньківській, 9 (*Грич І., Тодійчук О.* Щоденник Михайла Грушевського за 1910 рік.... – С. 101).

Назарієву післяв решту корект... – певно йдеться про Олексу Назарієва (1880–1918) – бібліотекаря НТШ (з 1908 р).

...VII том і I т. також читаю... – йдеться про перевидання відповідних томів “Історії України Русі”: третє видання I тому вийшло в Києві 1913 р., перевидання VII здійснено не було (*Грушевський М.* Історії України Русі. – К., 1991. – Т. I. – С. VI).

Від Гайденвурцеля прислали Вам книжку... – Торговий дім М. Гайденвурцеля київське відділення якого (вул. Хрещатик, 5) було постійним постачальником паперу для видань, що друкувалися М. Грушевським

№ 12

...мушу піти з редакції ЛНВ... – М. Грушевський незадоволений безладом у київській редакції ЛНВ, у листопаді 1911 р. збирався звільнити Л. Будаю але з невідомих причин той залишався в редакції ще рік, про це свідчить лист М. Грушевського до М. Євшана за листопад 1912 р.: “Будаяю комітет виповів службу на 1/1 (1913 р. – *О. М.*), потрібний на його місце чоловік, щоб міг вести коректу кореспонденцію рахунки – чоловік, який знав би рахунковість, міг би дістати і більше ніж олов Будай, що діставав 50 руб. Чи не знайшли б такого? Тільки щоб був чоловік солідний і прихильний ділу. Непорядки в конторі коректі безгрошівє привели комітет до дуже сумного настрою і я побоююсь, щоб він не розлізся; до того ще Шухевич і К° будши на похоронах (похорон М. Лисенка в Києві – *О. М.*) доложили їй свого, розказуючи що галицька суспільність відвернулася від ЛНВ, передплата упала etc.” (ЦДІАЛ України – Ф. 745. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 10).

Містраль Фредерик (1830–1914) – провансальський поет, твори якого в перекладі Ганни Чикаленко друкувалися в ЛНВ упродовж всього 1912 р. (Докл. зміст книжок ЛНВ див.: *Ясинський Б.* Літературно-науковий вісник: Показчик змісту..).

...третья книжка поезій О.Олеся... – йдеться про видання: *Олеся О.* Книжка третя. – К., 1911. Весь наклад був викуплений книгарнею ЛНВ, про що Ю. Тищенко 16 жовтня 1911 р. писав М. Грушевському “Щодо закупки книг О. Олеся “Третя книжка”, то я зробив з ним умову письмову від імені книгарні і по тій умові гроші книгарня виплачує в три роки: дві в сьому році, а одну в будучім Коли приїдете – я покажу ту умову і Ви побачите, що інтереси книгарні тут обстояні цілком. Купити ж книгу я находив для книгарні дуже річю потрібною і вона тільки підійме наші торгові інтереси. Її тепер радо б купили і інші книгарні, та вже пізно. На будуче звичайно, не будую без Вас робити таких операцій, а тепер зробив тому що дуже вже спішно”. (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 583. – Арк. 50).

№ 13

Вчора доручино мені писати Вам про стан “ЛНВістника”... – нескінченні утиски цензури, внаслідок яких ЛНВ був втягнутий одночасно в кілька судових процесів, змусили Ю. Тищенка відійти від завідування редакцією. 28 травня 1912 р. він писав М. Грушевському “Все тепер порозідилося. “Літературно науковий вісник” сьогодні нарешті вийшов. Справа там теж ні важна. Я дуже песімістично дивлюся на справу і хотів би краще вийти зовсім з редакційного комітету Звичайно, коли треба – буду робити й стояти в ньому Детально не пишу про “Вістник”, а гадаю що про се пише Людмила Михайлівна (Старицька Черняхівська – *О. М.*) і Будай з доручення комітету”. (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 583. – Арк. 100). В той же час Л. Старицька повідомляла: “Наказ Ваш д. Будаєві переказала, – казав, що одіслано вже. Нагадала йому, щоб писав щотижня – казав, що пише”. (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 765. – Арк. 1).

Помешкання ще не найшли... – в зв'язку з ремонтом у будинку на вул. Паньківській, 9 редакція ЛНВ мала звільнити квартиру, яку вона займала, і сараї, де зберігалися видання попередніх років. Ю. Тищенко в своїх листах неодноразово скаржиться М. Грушевському на зволікання з переїздом з боку редакційного комітету. Наприклад, 28 травня 1912 р. він писав: “Ремонт квартир йде прискореним темпом, тільки стоїть на заваді контора, бо ще й досі не вибралась. Було знайдено помешкання добре, але, як казали, господин Стешенко не зволив згодитись, щоб Наукове Товариство було під одною стріхою з таким крамольним журналом як “ЛНВ”. Справа затяглася знову, а треба щоб нарешті вже покінчили і мабуть доведеться комітетудесь хоч тимчасово наймати квартиру”. (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 583. – Арк. 101). Л. Старицька такою ж називала головною причиною цих зволікань незгоду “трєня” в між конторою ЛНВ і бюро УНТ (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 765. – Арк. 65–66).

...треба щоби з комітету пішли і поглянули... – На початку 1911 р. у львівській газеті “Діло” з'явилися статті Г. Хоткевича та І. Липи з критикою на адресу М. Грушевського, який, на думку авторів, перетворив ЛНВ на свій індивідуальний друкований орган. Ці публікації викликали дискусію на сторінках української преси, а сам М. Грушевський вдався до спроб передати редакторство іншій особі (*Панькова С. “Літературно-науковий вістник” – рупор громадсько-політичної праці Михайла Грушевського (1907–1914 рр.)... – С. 153–156*), зокрема пропонував це М. Павловському та В. Леонтовичу (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 583. – Арк. 29–30). Зрештою у квітні 1912 р. в ЛНВ було надруковано звернення до читачів у зв'язку з перенесенням видання до Києва, в якому М. Грушевський заявив про складання повноважень редактора (фактично залишаючись і надалі шеф-редактором журналу) і передачу їх редакційному комітету. В кінці тексту заяви зазначено дату її написання: 15 (28) березня 1912 р. (*Грушевський М. С. Твори: У 50 т. – Т. II... – С. 433, 607*). До його складу ввійшли М. Грушевський, О. Олесь, Л. Старицька, Черняхівська, Ю. Тищенко (*Кузіна Н. В. Діяльність редакційного комітету “Літературно-наукового вісника” в Києві в 1912–1919 рр. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка – 2000. – Вип. 47. – С. 38*).

В вчора не було Леонтовича... – Леонтович Володимир Миколайович (1866–1933) – письменник і громадський діяч, голова Товариства підмоги українській літературі, науці й штудії (1911–1919). Автор листа даремно пов'язує його присутність на засіданні редакційного комітету ЛНВ з вирішенням фінансових проблем, оскільки він не лише сам фінансував українські видання, але й мав вирішальний вплив на позицію свого родича В. Смиренка, внески якого на користь українській справі були найвагомішими. Дістати субсидій від В. Смиренка було можливим лише через посередництво В. Леонтовича, оскільки сам підприємець нікого не приймав. За словами С. Чикаленка, коли В. Леонтовичу не вдавалось переконати свого родича, він “просто тікав від Грушевського” і “звивався, як в'юн на сковороді”, пасучи перед його авторитетом (*Чикаленко Є. Щоденник... – С. 30*). Після формального відходу М. Грушевського від редагування ЛНВ і створення редакційного комітету В. Леонтович став виявляти більше активності щодо фінансування журналу і навіть забезпечив можливість виплачувати аванси його авторам (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 765. – Арк. 58–59).

№ 14

...Кобилянської крім X кн. ще є ... – йдеться про повість О. Кобилянської “Через кладку”, яка друкувалась в ЛНВ впродовж 1912 р.

...Яцкова ще більш 2 аркуші... – йдеться про суспільну студію М. Яцкова “Блискивиці”.

...прийде пєса Винниченка... – п'єса “Натусь”.

...”Гайавати” ще буде... – йдеться про поему Генрі Льонгфелльо “Пісня про Гайавату”, яка друкувалась в ЛНВ впродовж 1912 р. в перекладі О. Олесь. Л. Старицька, яка вважала цю велику за об'ємом публікацію зловживанням з боку О. Олесь редактора, писала М. Грушевському “Ал[ександр] Ів[анович] вмістив у “Віст[нику]” свою “Гайавату”. Коли три голоса за, то четвертий нічого не важить” (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 765. – Арк. 5).

...вєя драма Лєсі Українки... – драма “Камінний Господар”.

...Балєя вєжє маю... – йдеться про філософську студію Степана Балєя “Поняття етичного добра і зла в сучасній філософії”. (Докл. зміст книжок ЛНВ див.: *Ясинський Б.* Літературно-науковий вісник: Показчик змісту...).

Твердохліба поезії не будуть друковані в ЛНВ... – йдеться про вірші Сидіра Твердохліба (1886–1922). З приводу цього Л. Старицька писала М. Грушевському “Одержали ми, власне Ол[ександр] Іванович (Олесь – О. М.), вірші Твердохліба Читали їх, вони страшенно погані, просто скомпрометують “Вістник”. Чи Ви вважаєте потрібним їх друкувати? І коли через щось це треба було б зробити, то може їх виправити можна, чи як? Ви мабут'їх не читали”. (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 765. – Арк. 5). Вірші С. Твердохліба про які йдеться в листі, в ЛНВ вміщено не було але в кн. IV журналу за 1913 р. надруковані його переклади поезій Т. Шевченка польською мовою.

...п. Щоголев (цензор) друкує книжку (30 арк) про українців... – йдеться про видання: Щоголев С. Н. Украинское движение как современный этап южно-русского сепаратизма. – К., 1912. Її автор – член Київського тимчасового комітету в справах друку стверджував що український рух є явищем штучним і шкідливим, спрямованим на руйнування Росії, українська преса і література є нікчемною, а українські діячі – звичайні невдахи. М. Шаповал в рецензії на це видання зазначав, що книга С. Щоголева цілком подібна на доклади учених філерів і їй бракує поіменного списку передплатників української преси, діячів українського руху їх адрес, щоб перетворитись на “настольную книгу N-го охранного отдела” (М. Сріблянський [М. Шаповал]. (Рецензія). С. Н. Щоголев Украинское движение как современный этап южно-русского сепаратизма // Українська хата. – 1913. – Ч. 1. – С. 79). У фейлетоні “Киевской мысли” працю С. Щоголева названо підручником для жандармів. На її підставі Міністерство внутрішніх справ подало до Сенату пам'ятну записку про небезпеку українського руху що призвело, зокрема, до посилення утисків на українську пресу.

...книжка М. Вороного про історію українсь[ого] театру... – можливо, йдеться про видання: *Вороний М. К.* Театр і драма. – К., 1913. Рецензію М. Євшана на цю збірку вміщено у кн. III ЛНВ за 1913 р.

№ 15

Подаю Вам зміст XI кн... – Докл. зміст книжок ЛНВ див.: *Ясинський Б.* Літературно-науковий вісник: Показчик змісту..

Суського нема... – один з технічних працівників редакції, кілька разів також згадується в листах Ю. Тищенка як його помічник і конторщик редакції ЛНВ (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 582. – Арк. 402).

...Гехтер вийшов з редакції ЛНВістника як співробітник... – В листах Ю. Тищенка до М. Грушевського постійно скаржився на затримку матеріалів М. Гехтером Зокрема, 27 серпня 1911 р. він писав: “З Гехтером говорив про його неакуратність кілька разів. З

того всього бачу, що він обтяжений іншими роботами, бо все обіцяє виготовити і не встигає”. (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 583. – Арк. 75). Описаний Л. Будаем випадок зафіксований і в листі офіційного редактора ЛНВ О. Олеся до М. Грушевського від жовтня 1912 р. (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 671. – Арк. 1–2). Сам М. Гехтер в листі до М. Грушевського від 17 жовтня 1912 р. описав ці обставини і навів текст своєї заяви до редакції ЛНВ: “Отсим довожу до відома шан[овної] Редакції, що від нинішнього дня я себе більше не вважаю співробітником “ЛНВістника”. Тому прошу викреслити моє прізвище з проспекту що друкується на обгортці журналу. Гадаючи, що мотиви моєї відмови від дальшої участі в “ЛНВ” ніякого інтересу для київської (підкреслено автором – О. М.) редакції журналу не представляють, я дозволю собі на сім пункті тут не зупинятися”. (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 414. – Арк. 24). В цьому ж листі, висловивши незмінну повагу до самого М. Грушевського головною причиною своєї відмови від співробітництва з ЛНВ М. Гехтер називає незгоду з політикою редакційного комітету і домінування в ньому Л. Старицько-Черняхівської “Я навіть думаю, що новий видавець (Л. М. Черняхівська) щиро зрадіє, здихавшись так легко такого неприємного співробітника Але Вас я вважаю своїм обовязком докладнійше поінформувати в сій справі. З того часу, як Ви, Михайле Сергієвичу, передали “ЛНВ” редакційному комітету я опинився в дуже фальшивім становушю”. (Там само. – Арк. 25). Про складні стосунки між письменницею і публіцистом свідчать листи Л. Старицько-Черняхівської до М. Грушевського “Вістник не має можливості видавати авансів, тим часом “сія новая порода людей”, вимагає авансів [...]. Наприклад, д. Гехтер має авансу 189 крб., а вчора прийшов і мусіли йому знов видати наперед під рукопис 30 чи що крб”. (ЦДІАК України – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 765. – Арк. 58). Надалі М. Гехтер вже не писав для ЛНВ, лише брав участь в розгляді судових справ, які були порушені ще за часів, коли він значився відповідальним редактором журналу.

...хто має платити за відбитку Вид[авничої] Спілки “Плюц”... – йдеться про видання Українсько-Руської видавничої спілки: Деледда Г. Плюц: Роман. – К., 1912.